

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos (specializacija-logopedija) sutrumpintų studijų
programa, IV kursas

Erika Orlienė

**IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ KALBOS
NEIŠSIVYSTYMĄ, ŽODYNO TURBINIMAS PER
KŪRYBINĘ VEIKLĄ**

Bakalauro darbas

*Bakalauro darbo vadovė –
doc. dr. Asta Vaitkevičienė*

2014

Bakalauro darbo santrauka

Bakalauro darbe analizuojami vaikų kalbos raidos teoriniai dėsningumai, žodyno formavimasis ir kalbos neišsivystymo samprata bei kūrybinės veiklos įtaka vaiko kalbos žodyno turtinimui.

Tyrimo tikslas - atskleisti kūrybinės veiklos poveikį ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtinimui.

Tyrimo dalyvavo keturi 5 metų vaikai, turintys įvairaus lygmens, nuo nežymaus iki vidutinio, kalbos neišsivystymą. Vaikai atrinkti pagal amžių ir kalbos neišsivystymą.

Siekiant išsiaiškinti vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtinimo galimybes per kūrybinę veiklą buvo atliktas veiklos (veiksno) tyrimas. Išanalizavus literatūros šaltinius, sudarytas grupinių užsiėmimų planas, parinktos temos, organizuoti grupiniai – kūrybiniai užsiėmimai, kuriuose buvo fiksuojamos kalbinės raiškos skatinimo apraiškos per įvairią kūrybinę veiklą.

Turinio analizės metodu analizuoti vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodinės raiškos skatinimo rezultatai. Buvo analizuojama kiekvieno vaiko žodyno plėtotė, skaičiuojamos pavartotos kalbos dalys, jų kiekis sakytinėje kalboje grupinių užsiėmimų metu, lyginami gauti rezultatai pirmo ir paskutinio užsiėmimų.

Tyrimas atskleidė, jog sėkmingas vaikų kalbos žodyno turtinimas ir kalbinės raiškos problemų sprendimas įmanomas specialiai organizuotoje aplinkoje, skatinant kuo įvairesnę veiklą bei tarpusavio komunikavimą ir bendradarbiavimą. Grupinių - kūrybinių užsiėmimų metu, grupės tiriamųjų žodyno turtinimas, išraiškingesnis kai sudaromos salygos išsipasakoti, paklausti, papasakoti apie savo dailės kūrinį, atsakyti į pedagogės ir kitų grupės dalyvių klausimus. Pastebėta, jog žodynas turtėja, kai gali stebėti savo draugus, pedagogę, klausytis kitų vaikų pasisakymų, spontaniškai įsiterpti išreiškiant kilusias mintis.

Galima teigti, jog sudarytas vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtinimo per įvairią kūrybinę veiklą planas yra veiksmingas vaikų kalbos žodyno plėtojimui.

Turinys

Bakalauro darbo santrauka	2
Įvadas	4
1 skyrius. IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ KALBOS NEIŠSIVYSTYMĄ, ŽODYNO TURTINIMO GALIMYBĖS	7
1.1. Vaikų kalbos raidos teoriniai dėsningumai ir žodyno formavimasis .	7
1.2. Kalbos neišsivystymo samprata	10
1.3. Kūrybinės veiklos įtaka vaiko kalbos žodyno turtinimui	13
2 skyrius. ŽODYNO TURTINIMO TYRIMAS PER ĮVAIRIĄ KŪRYBINĘ VEIKLĄ	20
2.1. Tyrimo metodika	20
2.2. Tyrimo dalyviai	22
2.3. Tyrimo rezultatų analizė	23
2.3.1. Tyrimo dalyvių žodyno pokyčio įvertinimas	23
2.3.2. Tyrimo dalyvių žodyno pokyčio per kūrybinę veiklą apibendrinimas	28
Išvados	30
Literatūra	31
Summary	36
Priedai	37

Įvadas

Temos aktualumas: Vaiko kalba – stebuklą stebuklas. Ji glūdi jo viduje, artimųjų, aplinkos daiktų ir reiškinių pašaukta ateina, kad padėtų vaikui pažinti pasaulį, perduoti ir perimti informaciją, išreikšti išgyvenimus (Alšauskienė, 2003).

Kalba – pagrindinė bendravimo priemonė, kuri, kaip sistema, egzistuoja nepriklausomai nuo mūsų, o kalbėjimas būdingas tik žmogui ir yra viena iš svarbiausių psichinės veiklos funkcijų (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1993).

Shaffer ir Kipp (2007) kalbą apibūdina, kaip nedidelį skaičių įvairių simbolių, kurie būdami atskirai neturi jokios reikšmės, tačiau gali būti drauge jungiami pagal tam tikras nustatytas taisykles, kad sukurtų gausybę pranešimų. Pasak Daugirdienės (2003), kalba – tai svarbiausias žmogaus psichinės ir socialinės raidos pasiekimas, įgyjamas bendraujant su kitais žmonėmis. Savalaikė bei tinkama kalbos plėtotė yra būtina sąlyga visavertei suvokimo, atminties, vaizduotės ir mąstymo raidai. Sutrikus kalbai, netenkama galimybės visapusiškai bendrauti, taip pat neretai sutrinka ir kitų psichinių procesų tvarka.

Kalba tai formalus komunikacijos būdas, apimantis supratimą ir vartojimą ženklų bei simbolių, kuriais reiškiamos mintys. Naudodamasis kalba kaip sistema, žmogus turi galimybę bendrauti ir tenkina asmeninius bei savarankiškumo ir integracijos į visuomenę poreikius (Garšvienė, Ivoškuvienė, 2003).

Pasak Nefaitės (2012) kalba – komunikacijos įrankis, jausmų, minčių raiškos priemonė, padedanti formuoti visavertei asmenybei. Kalba yra svarbi žmogaus mąstymo, suvokimo, vaizduotės raidai. Be kalbos neišsivaizduojama nei socialinė, nei psichinė žmogaus branda. Muchinos (1988) teigimu kalba įtakoja vaiko psichinius procesus. Eksperimentinėje vaikų darželio programoje (1991) teigiama, kad kalba skatina ir vysto mąstymo procesus, ji padeda išreikšti mintis, jausmus, aktyvina ir stimuliuoja vaikų veiklą, padeda įvardinti, tikslinti, įprasminti vaiko vaizdinius apie tikrovės reiškinius ir jų ryšius, skatina vaikų kūrybiškumą, vaizduotę, padeda vaikui planuoti, veikti ir vertinti veiklą, kritiškai samprotauti.

Mokymasis kalbėti yra vienas svarbiausių ankstyvosios vaikystės pasiekimų. Išmokti nauji žodžiai – tai naujos galimybės bendravimui, mokymuisi apie mus supantį pasaulį, patirties, malonumų bei poreikių dalijimuisi (Rvachew, 2010).

Kalbą vaikas išmoksta, bendraudamas su suaugusiaisiais, pamėgdžiodamas juos ir jų padedamas. Vadinasi, bendrauti su vaiku būtina nuo pat ankstyvosios vaikystės. Kalbinis bendravimas ir kalbos supratimas bei aktyvi kalba rutuliojasi iš lėto (Unčiūrys, 1988). Nefaitė

(2012) teigia, jog nuo to, kaip šeimos nariai ir kiti suaugusieji bendrauja su vaiku, priklauso vaiko kalbos raida bei supančio pasaulio suvokimas.

Kalba gimsta vaikui gimus. Vieni teigia, kad ji išmokstama mokant. Kiti teigia, kad kalba turi gimti. Vaiko kalba, žodžiai turi būti iš jo aplinkos, reikia kalbėti apie tai, kas yra šalia mūsų (Alšauskienė, 2003).

Suaugę žmonės, gerai įvaldę kalbą, geba ją lengvai pritaikyti skirtingiems klausytojams, gali kalba išreikšti daugybę skirtingos informacijos. Tokie sudėtingi sugebėjimai neatsiranda staiga. Kalbos mokomasi visą gyvenimą, tačiau sparčiausiai – ikimokykliniais metais (Žukauskienė, 2007).

Yra vaikų, kurių žodynas skurdesnis, kurie daro žodžių kaitymo, derinimo bei darybos klaidų, sunkiau formuluoja sakinius. Tai vadinama nežymaus laipsnio neišplėtotą kalba (Garšvienė, Dapšienė, Gudavičienė, Kostkienė, Morkuvienė, 2000).

Vaiko kalbos žodynas baigia formuotis penktaisiais - šeštaisiais vaiko gyvenimo metais. Šiame amžiuje vaikų žodynas prisipildo įvairiomis kalbos dalimis, o kalba yra svarbiausias saviraiškos būdas. Penkerių – šešerių metų vaikai entuziastingai kuria, būna lakios fantazijos, jų darbai spontaniški, jie nesiliauja eksperimentuoti, klausinėti. (Mazolevskienė, 2003). Žodynas yra vien tik statybinė medžiaga, kurią suderinus pagal gramatinės taisyklės, padės bendrauti (Garšvienė, 1984). Alšauskienė (2003) teigia, jog vaikai bendrauja įvairiais būdais: žodžiais, pasakodami, piešdami, lipdydami, šokdami, žaisdami. Tad svarbu vaiką padrąsinti reikšti savo mintis, emocijas, skatinti kalbinį aktyvumą.

Augančio vaiko žodynas, veikiamas tam tikros kalbinės aplinkos, sparčiai turtėja, tad vienas iš svarbiausių logopedinio darbo su ikimokyklinio amžiaus vaikais uždavinių yra laiku užbėgti už akių kalbos sutrikimams, juos įveikti ir parengti vaiką mokytis mokykloje. (Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė, 1996). Labai svarbi kalbos plėtojimo darbo dalis yra bendravimo įgūdžių formavimas, nes tik išugdžius vaiko poreikį bendrauti, galima sėkmingai ugdyti kalbą (Daugirdienė, 2003).

Pasak Gružaitės, Ivoškuvienės (2000), dalis ikimokyklinio amžiaus vaikų, kurių nesusiformavusi kalba, per logopedines pratybas įveikia savo kalbos sutrikimą ir toliau sėkmingai mokosi bendrojo lavinimo mokykloje.

Tyrimo objektas: ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtingumas per kūrybinę veiklą.

Tyrimo tikslas: atskleisti kūrybinės veiklos poveikį ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtingumui.

Uždaviniai:

1. Atlikus mokslinės literatūros analizę, aprašyti vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno skurdumo problemas ir numatyti ugdymosi galimybes per kūrybinę veiklą.
2. Sudaryti vaikų žodyno turtinimo per įvairią kūrybinę veiklą planą ir praktiškai jį išbandyti ugdymo procese.
3. Turinio analizės metodu išanalizavus vaikų kalbos duomenis, identifikuoti kūrybinės veiklos poveikį vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtinimui.
4. Atlikus veiksmo tyrimą įvertinti kūrybinės veiklos plano veiksmingumą.

Tyrimo metodai:

1. Mokslinės literatūros analizė.
2. Veiklos tyrimas.
3. Turinio analizė.

Tyrimo dalyviai. Tyrime dalyvavo keturi 5 metų vaikai iš Šiaulių lopšelio darželio „Berželis“, vaikai atrinkti pagal amžių ir kalbos neišsivystymą. Tyrimas atliktas 2014 m. vasario ir kovo mėnesiais.

Bakalauro darbo struktūra. Šį bakalauro darbą sudaro santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas (71 šaltinis), santrauka anglų kalba, priedai. Tyrimo duomenis iliustruoja 6 paveikslai, 2 lentelės. Prieduose pateikiamas grupinių užsiėmimų planas su nuotraukomis. Darbo apimtis – 36 puslapiai.

1 skyrius. IKIMOKYKLINIO AMŽIAUS VAIKŲ, TURINČIŲ KALBOS NEIŠSIVYSTYMĄ, ŽODYNO TURTINIMO GALIMYBĖS

1.1 Vaikų kalbos raidos teoriniai dėsningumai ir žodyno formavimasis

Kokius poreikius vaikas siekia patenkinti kalbėdamas? Atrodo, jog vaikui, kaip ir mums, kalbos reikia tam, kad jis galėtų perteikti savo mintis. Tačiau viskas ne taip jau paprasta (Piaget, 2002). Kalbos mokomasi visą gyvenimą, tačiau sparčiausiai – ikimokykliniais metais (Žukauskienė, 2007). Šeima bene labiausiai įtakoja vaiko kalbos raidą ir bendravimą su aplinkiniu pasauliu (Petrulytė, 2003). Pasak Daugirdienės (2003), savalaikis ir tinkamas kalbos formavimas yra būtina sąlyga visavertei suvokimo, atminties, vaizduotės, mąstymo raidai. Sutrikus kalbai, netenkama galimybės visapusiškai bendrauti, neretai sutrinka ir kitų psichinių procesų raida. Gebėjimas bendrauti su kitais žmonėmis – kalbėti ir klausyti, skaityti ir rašyti – yra labai svarbi prielaida sėkmingai ugdytis ir mokytis (Dodge, Phinney, 2008).

Vaiko kalbos raidai svarbūs tiek aplinkos, tiek biologiniai veiksniai. Kalbos išmokimo mechanizmus ir jos raidą mėgina aiškinti įvairios teorijos (Žukauskienė, 2007).

Skinerio (cit. Žukauskienė, 2007) teorija teigia, kad kalba, kaip ir kitos elgesio formos, išmokstama operantinio sąlygojimo būdu, o aplinka pastiprina tam tikrus garsus ir garsų kombinacijas. Ši teorija aiškina, kad kalbos išmokimo mechanizmus jungia ryšys tarp stimulo ir atsakymo, t.y. ryšys tarp jų susiformuoja skatinant vaiką už tai, kad jis tinkamai reaguoja.

Bandūra (cit. Žukauskienė, 2007) teigė, kad vaiko kalbos išmokimas, daugiausia priklauso nuo pasirinkto elgesio stebėjimo ir imitacijos modelio. Ir pasak jo, tai dažnai vyksta be pastiprinimo. Vaikas nuolat girdi aplinkinių kalbą ir, net neįmituodamas jos, renka, kaupia apie ją tam tikrą informaciją.

Chomsky (cit. Žukauskienė, 2007) teorija, kuri labai skiriasi nuo bihevioristinės kalbos išmokimo teorijos, pabrėžia, kad panašaus amžiaus vaikų kalbiniai sugebėjimai yra panašūs neatsižvelgiant į didžiulius kultūrinius, ekonominius, šeimos aplinkos ir gimtųjų kalbų skirtumus. Autorius pasiūlė biologinę kalbos raidos teoriją, kuri aiškina, kad visi vaikai turi įgimtą sugebėjimą išmokyti kalbą.

Vygotskis savo darbuose analizavo vaiko kalbos mokymąsi ir kalbos raidos, ir mąstymo sąveiką (Žukauskienė, 2007). Jis teigė, kad kalba tobulėja diferencijuojant prasmes. Jo nuomone, kalba yra bendravimo priemonė, tarpusavio supratimas, kaip komunikacija ir socialinis bendravimas.

Išskiriama ir kognityvinė teorija, kurios atstovas Bruneris teigia, kad beveik visos pastovios taisyklės, kurios valdo žmogaus kalbos sintaksę, išmokstamos nuo antrųjų iki ketvirtųjų – penktųjų vaiko gyvenimo metų. Anot Brunerio, tuo laikotarpiu mokymąsi labai

veikia įgimtos ypatybės, o kalbos įgudžius ir turinį lemia jo socialinė patirtis, tad tiesioginis vaiko mokymas gali pristabdyti vaiko psichikos raidą, nes primetama pedagogo veikla riboja paties vaiko aktyvumą, kūrybiškumą kalbos raidoje (Žukauskienė, 2007).

Psichoanalitinės teorijos atstovų manymu, vaiko kalbos raida priklauso nuo socialinių santykių: vaikas – tėvai, vaikas – kiti vaikai, vėliau ir vaikas - ugdantys pedagogai. Kalba ugdoma natūraliai, vaiką supančioje aplinkoje (Žukauskienė, 2007).

Piaget (2002) daug rašė apie ikimokyklinio amžiaus vaikų egocentrinę kalbą. Tai, kai vaikai, būdami kartu, dažnai kalba, tačiau kalba jie dažniausiai reiškia tik savo mintis, nesistengia pažvelgti iš savo pašnekovo taško, nereaguoja ką sako kiti vaikai. Piaget egocentrinę kalbą skyrė į pakartojimą ir atkartojimą, monologą, ir kolektyvinį monologą. Kita pusė ikimokyklinio amžiaus vaikų kalba yra socializuota kalba. Ji apibūdinama kaip pokalbis, kuriame vaikai pasako bent tris teiginius ta pačia tema, keičiasi savo mintimis, bendradarbiaujama. Socializuotai kalbai būdinga pritaikyta pokalbio temai informacija, kritiškas požiūris, komandos, klausimai ir atsakymai.

Hallahan, Kauffman (2003) aprašo įvairias kalbos raidos teorijas ir išskiria neuropsichologinę teoriją. Besiremiant tyrimais buvo nustatyta, kad kalbos išmokimas priklauso nuo smegenų vystymosi ir smegenų veiklos, o kalbos sutrikimus kartais sukelia smegenų disfunkcija.

Nė viena teorijų nėra pakankamai išbaigtos ar visą apimančios, tačiau visos teorijos papildo viena kitą (Žukauskienė, 2007).

Garšvienė (1993) teigia, kad viena iš sėkmingos vaiko kalbos plėtotės sąlygų yra normaliai išsivystę kalbos mechanizmai. Vaikui augant artikuliacinis aparatas lavėja. Kartu bręsta ir smegenų centrai. Garšvienė (1993), Gairelytė, Daugirdienė, Prasauskienė (2007) pateikia bendruosius kalbos plėtotės dėsningumus, būdingus tam tikriems vaiko gyvenimo laikotarpiams:

- Kūdikystė. Vaikas reaguoja į garsinius dirgiklius, čiauška, taria pirmuosius skiemenis, įgyjami kalbos supratimo pradmenys; prasideda nepilnas kalbinis bendravimas, nes kalba tik suaugusysis, vaikas atsako mimika, gestu, veiksmu.
- Antrieji metai. Atsiranda kalbos supratimas, aplinkos daiktų įvardijimas, vaikas pradeda tarti pirmuosius prasmingus žodžius, garsų junginius, klausosi sekamos pasakos.
- Tretieji metai. Vaiko žodynas gausėja, tobulėja kalbos supratimas, jis išmoksta gramatinių dėsningumų, vartoja visus daiktavardžių linksnius, tobulėja prielinksnių įvaldymas, užduoda loginius klausimus, prašymus.

- Ketvirtieji metai. Vaikai supranta sudėtingesnius prijungiamuosius sakinius, turėtų mokėti taisyklingai tarti garsus, domina žodžių daryba. Vaikų kalboje dažni sakinio dalių praleidinėjimai; kalba reikalinga įsivaizduojamiems žaidimams žaisti.
- Penktieji metai. Sugeba ištarti įvairaus sunkumo žodžius, kalbėdami vartoja apibūdinimus, tačiau pasakojimai nėra pakankamai rišlūs, nuoseklūs, logiški.
- Šeštieji, septintieji metai. Vaiko žodynas vis labiau artėja prie suaugusiųjų, pradedama naudotis kontekstine kalba, tobulėja gramatinė kalba.

Kai vaiko kalboje labai ryškūs individualūs kalbos plėtotės skirtumai, atsiskleidžia vienokie ar kitokie kalbėjimo, kalbos ar komunikacijos sutrikimai.

Ikimokyklinio amžiaus vaikų pirmoji kalbos mokykla yra namai ir vaikų darželiai. Ir vienur, ir kitur jie turi girdėti tik taisyklingai pavyzdinę kalbą (Federavičienė, 1989). Ikimokykliniame amžiuje vaikas labai sparčiai vystosi. Šiuo laikotarpiu svarbiausia kalbos formavimasis ir socialinė adaptacija (Furst, 1998). Kalbos formavimosi svarbą ikimokykliniame amžiuje pabrėžia ir Rvachew (2010), teigdama, jog tai vienas labiausiai pastebimų ir svarbių pasiekimų vaikystėje.

Vaikų kalbos raidos tempai gali labai skirtis. Skirtumai priklauso nuo vaiko įgimtų biologinių savybių, nuo kalbinės aplinkos, kurioje jie gyvena (Gružaitė, Ivoškuvienė, 2000).

Ypač pirmųjų dvejų metų reikšmę kalbos raidai akcentuoja Ivoškuvienė, Garšvienė (1993). Pagal autorese, šiuo periodu vaikas kaskart geriau diferencijuoja garsus iš aplinkos, balso intonacijas, žodžius bei junginius, kurie iš pradžių yra kompleksinio dirgiklio dalis. Vaikas pažįsta daugiau daiktų, girdi jų pavadinimus ir vis daugiau daiktų susieja su žodžiais. Tačiau žodyno formavimuisi didesnę reikšmę turi 2-5 vaiko gyvenimo metai. Киселева (2007) teigia, kad sulaukę dvejų metų, vaikai paprastai vartoja frazes sudarytas iš 2 žodžių ir vaiko žodyne gali būti iki keleto šimtų žodžių, o kai vaikui sukanka penkeri, vidutinis jo vartojamas sakinytis - 6 žodžių ilgio. Penkerių metų vaiko kalbėjimas nesunkiai suprantamas kiekvienam asmeniui, o kai vaikas pradeda lankyti mokyklą, jis laisvai kalba ir būna įsisavinęs daugelį morfologinių kalbos ypatybių (jis gali sudaryti žodžių formas, pavyzdžiui, vartoja daugiskaitą, keisti veiksmažodžių laikus ir teisingai derinti žodžius). Išmokdamas kalbėti, vaikas įgyja galimybę suvokti ir atspindėti tikrovę, apibendrinti, logiškai mąstyti, planuoti, reguliuoti savo veiksmus, sumanymus. Penktaisiais gyvenimo metais vaiko kalba darosi vis aktyvesnė. Ivoškuvienė, Garšvienė (1993) pažymi, jog labai sparčiai didėja žodžių atsargos, vaikai vartoja įvairiausias gramatines žodžių formas ir junginius, o savo mintis jie reiškia jau ir sudėtiniais sakiniais. Autorių duomenimis, šešerių metų vaikas moka nuo 8000 iki 14000 žodžių.

Pasak Ivoškuvienės, Garšvienės (1993) šešerių metų vaiko žodynas vis labiau artėja prie susugusiųjų. Vaikai vartoja vis daugiau ir įvairesnių išvestinių žodžių. Tobulėja sudurtinių žodžių daryba. Gausėja priesaginių būdvardžių. Šiame amžiuje sužino pagrindinę daugiareikšmių žodžių reikšmę. Bendraudami savo situacinę kalbą keičia suprantamesne aplinkiniams. Vietoje įvardžių atsiranda daiktavardžių. Būdingi dvigubi veiksniai. Kalbėdamas atsižvelgia į pašnekovą. Pateikti klausimai netrikdo, o sukelia norą pasakoti tiksliau, suprantamiau.

Žodyno gausa yra patikimas kalbos plėtotės rodiklis. Žodyno gausėjimas, įvairėjimas sudaro gramatinių struktūrų pagrindą. Gramatinės sandaros formavimasis įmanomas tik esant pakankamam žodynui (Ушакова 2004; Gučas 1990). О Глыхов (2005) teigimu, morfologijos įsisavinimas lemia žodyno gausėjimo šuolį vaikų kalboje. Žodynas turtėja ne tik naujai išmokstamų žodžių sąskaita, bet ir sužinant gramatinės žodžių konstravimo taisykles.

Vaikai savo žodyną praturtina ne tik mėgdžiodami, bet ir pasidarydami žodžių, t.y. išmokę žodžių darybos, nes ji svarbiausias žodyno turtinimo būdas, kuriuo nauji žodžiai atsiranda iš jau esamų (Urbutis, 1978). Žodžių darybos mokymas sudaro sąlygas tobulėti sakinių, taip pat rišlaus teksto kūrimo kokybei, žodžių reikšmės supratimui. Dariniai mažina minties apkrovimą, todėl labai svarbu aktyvinti žodžių darybos būdus (Garšvienė, Dapšienė, Gudavičienė, Kostkienė, Morkuvienė, 2000).

Anot Глыхов (2005), žodžių daryba kaip ir pirminių gimtosios kalbos žodžių įsisavinimo pagrindas yra suaugusiųjų pateikiami kalbos pavyzdžiai. Perimdami stereotipinius pasakymus („kalbos šablonus“) vaikai bando suprasti priešdėlių, priesagų, galūnių vartojimo taisykles. Greta to visai netikslingai sudaro naujus žodžius (naujadarus), kurių kalboje nėra, bet sudaryti pagal kalbos žodžių darybos taisykles.

Vygotskis (1982) teigė, kad kalba tobulėja diferencijuojant prasmes. Kiekvienai kalbai būdingos sistemos, pagal kurias kuriami svarbiausių garsų tipai. Vaikas įsisąmonina jų kūrimo sistemas. Todėl vaikų kalbos raida yra šuoliška. Išmokę daugiau žodžių, vaikas pradeda su jais eksperimentuoti, jis tarsi mažasis mokslininkas, kuris kelia hipotezes ir daro išvadas.

1.2. Kalbos neišsivystymo samprata

Ikimokyklinio amžiaus vaikams dažnas sutrikimas yra kalbos neišsivystymas. Tai visiškas ar nepakankamas visos kalbos sistemos susiformavimas, apimantis fonetiką, leksiką ir kalbos gramatinę sandarą (Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė, 2002).

Anot Gružaitės, Ivoškuvienės (2000), kalbos plėtotės sutrikimus galima prognozuoti ir diagnozuoti jau pirmaisiais gyvenimo metais. Šiame amžiuje būtina ieškoti sutrikimo priežasčių ir jas šalinti. Anksti nustatčius kalbos raidos sutrikimus lengviau juos pašalinti. Tokios pačios nuomonės laikosi ir Einon (2003) teigdama, jog vaikystė yra trumpa, ir sunkumus lengviau įveikti, jei jų laiku imamasi.

Pasak Garšvienės (1993), vaikams, kurių kalba neišplėtotą, būdinga vėlyva kalbos plėtotės pradžia, skurdokas žodynas, agramatizmas, tarimo ir foneminės analizės trūkumai. Gružaitė, Ivoškuvienė (2000) pažymi, kad 5-6 metų vaikai, kuriems būdingas kalbos neišsivystymas, turi garsų tarimo trūkumų. Dažniausi sutrikimai: sigmatizmas, liežuvio užpakalinių garsų tarimo trūkumai, rotacizmas, lambdacizmas. Visi neišskiria garso iš skiemenų ir iš žodžių eilės. Klysta pavadindami daiktus, veiksmus, ypatybes. Ypač skurdus vaikų būdvardžių žodynas. Ryškūs kalbos gramatinės sandaros netikslumai: dažnai nesudaro mažiųjų daiktavardžių, nežino rečiau vartojamų veiksmažodžių. Pasakojimams būdinga ribota žodžių atsarga. Vyrauja vienažodžiai sakiniai. Praleidžiamos sakinio dalys, būdingi minties šuoliai. Pasakojimai neviseškai suprantami.

Kuo vėliau vaikas pradeda kalbėti, tuo žemesnis jo kalbos plėtotės lygis, pradedant lankyti mokyklą. Pasitaiko vaikų, pradėjusių kalbėti tik 4-5 metų ir atėjusių į mokyklą su nežymiu kalbos neišsivystimu ir atvirkščiai. Kalbos plėtotei labai svarbi logopedinė pagalba (Garšvienė, 1993).

Kalbos neišsivystymas gali būti įvairaus lygio:

- nežymus (trečias kalbos neišsivystymo laipsnis);
- vidutinis (antras kalbos neišsivystymo laipsnis);
- žymus (pirmas kalbos neišsivystymo laipsnis) (Ivoškuvienė ir kt., 2002).

Nežymaus laipsnio kalbos neišsivystymui būdinga nepakankamai išlavėjusi foneminė klausa. Vaikų šnekamojoje kalboje pasitaiko daug tarimo klaidų, nemažai leksinių, semantinių, morfologinių ir fonologinių netikslumų; nedaug apibendrinamųjų sąvokų ir žodžių, reiškiančių abstrakčius daiktus, veiksmus, daiktų ir veiksmų ypatybes, erdvės ir laiko santykius (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1998). Autorės teigia, kad tokių vaikų kalboje gausu agramatizmų.

Vidutiniam kalbos neišsivystymui būdingi šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos supratimas. Vaikų kalboje vyrauja paprasti sakineliai, kurie suvokiami tik konkrečioje situacijoje (Daugirdienė, 2003). Labai ryškūs garsų tarimo trūkumai, vyrauja paprasti vieno žodžio sakiniai, nežinomi žodžiai, veiksmažodžiai keičiami daiktų pavadinimais, gausu agramatizmų. Tačiau vaikų kalbinės galimybės neblogos: bendraujama ne tik gestais, bet ir žodžiais. Pasyvus ir aktyvus žodynas gausokas. Vaikai įsitraukia į pokalbį, atsako į klausimus.

Esant žymiam kalbos neišsivystymui, vaikai visiškai nekalba arba norus ir mintis reiškia garsažodžiais, gestais, mimika (Garšvienė, Ivoškuvienė, 1998). Šie vaikai ribotai supranta kalbą, garsų netaria arba keičia kitais, garsinė analizė ir sintezė neįmanoma. Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė ir kt. (1997) teigia, kad šie vaikai neturi poreikio pamėgdžioti suaugusiųjų kalbą, bandydami pakartoti pasako tik atskiras žodžio dalis. Pasyvusis žodynas žymiai gausesnis už aktyvųjį, tačiau vaikai kalbą gerai supranta tik konkrečioje situacijoje.

Gera kalbantys vaikai lengvai reiškia savo mintis žodžiu, plačiau suvokia supantį pasaulį. Negebėdami bendrauti su kitais, išsakyti savo pozicijų, vaikai jaučiasi vieniši, atstumti. Sunku išreikšti, įvardinti emocijas, užkalbinti draugą. Kalbos sutrikimai menkina pažinimo ir socialinę raidą (Hallahan, Kauffman, 2003).

Kalbos neišsivystymo atveju nukenčia ne tik kalba, bet neretai pasitaiko ir kitų pažinimo procesų sutrikimų. Su kalbos sutrikimais glaudžiai susiję regimojo suvokimo, orientavimosi erdvėje bei laike sutrikimai (Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė, 2002). Kalbos sutrikimai lėtina vaiko asmenybės raidos formavimąsi. Kai kuriems vaikams dėl skurdaus žodyno sunku bendrauti, reikšti mintis, pasakoti įspūdžius. Jie kalba nedrąsiai, tyliai, neišraiškingai, iš kitų vaikų išsiskiria uždarumu, nepasitikėjimu savimi. Ir tai yra dažna mokymosi sunkumų priežastis (Žukauskienė, 2007).

Vaikams, turintiems kalbos ir komunikacijos sutrikimų, būdingas nepakankamas pažinimo funkcijų bei motorikos išlavėjimas. Lavinti smulkiąją motoriką būtina dėl to, kad tai skatina ne tik motorinio centro veiklą, bet ir kalbines galimybes (Barasevičienė, 2006). Smulkiosios motorikos lavinimo užduotys padeda sukaupti, išlaikyti dėmesį, lavina atmintį, mąstymą, brandina vaikus mokyklai. Garšvienė, Ivoškuvienė (1993) pažymi, kad kalbos sutrikimų priežastis gali būti motorikos sutrikimas. Autorės nurodo, kad bendrosios motorikos tyrimas aktualus nustatant kalbos sutrikimo priežastis bei organizuojant visapusišką kalbos ugdymą. Ališauskienė (1998), Ivoškuvienė, Gružaitė, Martusevičienė ir kt. (2004), Mockevičienė, Vaitkevičius, Bakanovienė (2005), remdamiesi tyrimų rezultatais, pateikia išvadą, kad kuo anksčiau lavinama smulkioji bei bendroji motorika, tuo mažiau tikėtini kalbos raidos sutrikimai (cit. Kaffemanienė, Reseckienė, 2008, p. 140).

Vaikas, kurio kalbos raida sutrikusi, neišmoks efektyviai vartoti kalbos vien stebėdamas savo bendraamžių elgesio modelius. Tokiu atveju paprastai reikia tam tikros intervencijos (Hallahan, Kauffman, 2003). Apulskytė, Liukinevičius (2005) nurodo, kad labai reikšmingas yra sutrikusios kalbos vaikų ugdymas ikimokykliniu laikotarpiu, jog kalbos neišsivystymas neigiamai veikia vaikų psichinę veiklą ir intelektą. Anot Brinkienės (2001), dauguma vaikų į mokyklas ateina turėdami pakankamai susiformavusią kalbą, tačiau kai kurių

vaikų kalbą neišplėtota, kas gali turėti įtakos mokymuisi bei asmenybės formavimuisi. Pasak Gružaitės, Ivoškuvienės (2000), dalis ikimokyklinio amžiaus vaikų, kurių nesusiformavusi kalba, per logopedines pratybas įveikia savo kalbos sutrikimą ir toliau sėkmingai mokosi bendrojo lavinimo mokykloje. Kiti, ikimokykliniame amžiuje turėję panašaus pobūdžio kalbos sutrikimų, ir po sistemingų logopedinių pratybų negeba jų visiškai įveikti. Autorių teigimu, tokiais atvejais išoriškai identiški kalbos sutrikimai turi skirtingą lingvistinio nepakankamumo atsiradimo mechanizmą ir struktūrą.

Garšvienės, Bielskienės (2003) teigimu, ištyrus mokinių, turinčių kalbos neišsivystymą, gebėjimą bendrauti, paaiškėjo lėta, nepakankama komunikacijos įgūdžių dinamika. Taip pat rezultatai parodė silpnesnes gebėjimo bendrauti sritis: nemokėjimą išreikšti norą bendrauti, atkreipti dėmesį į save, tinkamai paprašyti ne tik suaugusiųjų, bet ir bendraamžių, išklaustyti kalbančiuosius, tinkamai įsiterpti ir pratęsti pokalbį. Dauguma mokinių nedrįsta užkalbinti, paklausti mažiau pažįstamo žmogaus, neturi pakankamų elementaraus mandagumo įgūdžių.

Žinant, jog vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, pažinimo galios silpnesnės, patartina suteikti vaikams kuo daugiau galimybių tyrinėti, stebėti reiškinius, veikti, atrasti, pajauti ir tada aptarti, kas patirta (Garšvienė, Dapšienė, Gudavičienė, Kostkienė, Morkuvienė, 2000).

Esant kalbos neišsivystymui, labai svarbu kuo greičiau pradėti sutrikimų šalinimą. Sutrikimams pašalinti bei turtinti žodyną naudojamos įvairios priemonės. Garšvienė, Ivoškuvienė (1993) teigia, kad kalba ugdoma vaikui veikiant ir pateikiant jam daug vaizdinės medžiagos. Autorių teigimu, logopedinėse pratybose būtina žaisti, atlikti veiksmus su konkrečiais daiktais, o kalba bus ugdoma sėkmingiau, jei bus tam sukurtas pagrindas, t.y. išlavintas tikslus, apibendrintas suvokimas.

1.3. Kūrybinės veiklos įtaka vaiko kalbos žodyno turtinimui

Meniui yra taikoma taisyklė – tai, ką matome ir girdime, yra tik maža visatos dalis; kitą dalį – tai, ko nematome ir negirdime, - galime atrasti tik savyje (Johansen, Rathe, 1999). Šio tikslo siekti galime reikšdami savo jausmus piešimo, tapybos priemonėmis, kurdami eiles ar deklamuodami, vaidindami, šokdami, dainuodami. Lowenfeld (1987) pripažįsta, jog kiekvienas vaikas gimsta tarsi potencialus dailininkas ir tik gyvenimo aplinkybės kaltos, jei jis juo netampa. Lowenfeld (1987) kūrybą supranta kaip intuicijos ir savaiminės raiškos procesą, be to reikalauja, kad būtų puoselėjami vaikų estetiniai jausmai. Tad šiandien į meninį ugdymą, kūrybinę vaikų veiklą, anot Matonio (2000), imama žiūrėti kaip į labiausiai atitinkančią vaikų amžiaus ypatumus, nes meno mitiškumas leidžia vaikams atsidurti savo

tikrojoje dvasinio gyvenimo terpėje (Matonis, 2000, p. 5). Kūrybinė veikla į vaiko gyvenimą ateina žaidžiant, piešiant, stebint ir mėgdžiojant.

Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė (2002) teigia, kad įstaigose, kuriose teikiama pagalba vaikams, turintiems kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimų, siekia bendrųjų (puoselėti vaiko asmenybės vystymąsi ir sudaryti palankiausias sąlygas visapusiškam pažinimui) ir specialiųjų (nuo ištyrimo, sutrikimų nustatymo, ugdymo organizavimo iki bendradarbiavimo su tėvais sukūrimo) tikslų. Tad specialiajame ugdyme svarbiausia – tęstinumas ir sutrikusių funkcijų lavinimas.

Kaffemanienė, Reseckienė (2008) teigia, kad, plėtojant vaiko kalbinius bei motorikos gebėjimus, reikia daugiau dėmesio skirti ugdymo individualizavimui bei kompleksiskumui, sujungiant įvairių specialistų pastangas (komandinis darbas). Jų nuomone, ugdymo veiksmingumas priklauso nuo specialiosios pedagoginės pagalbos modelio, t. y. atsižvelgimo į kiekvieno vaiko individualius poreikius, gebėjimus bei pasiekimus, tinkamos aplinkos sukūrimo. Kaip teigia Daugirdienė (2003), kalba ugdoma per įvairią veiklą, todėl komandinis darbas tampa nuoseklus, nepertraukiamas, garantuojantis tęstinumą.

Hallahan, Kauffman (2003) aprašydami, specialiojo ugdymo savybes, vartoja terminą – kalbos vartojimas socialiniame kontekste. Dirbant šiuo metodu yra keliami tam tikri tikslai. Vaikai, turintys specialiųjų ugdymo (-si) poreikių, yra įtraukiami į kuo įvairesnius užsiėmimus. Vaikai, turintys kalbos neišsivystymą, ugdomi kartu su kitais vaikais. Kartu nereiškia taip pat, tad be logopedinės pagalbos, vaikų kalba, saugioje aplinkoje, nevaržant draudimams, ugdoma daile, keramika, muzika, skatinama ir motyvuojama žaidimais. Vaikas gali „kalbėti“ sau ir kitiems apie save ir savo pasaulį.

Grinevičienė (1995) tyrė vaikų kūrybingumo ugdymo sąlygas. Šio tyrimo išvados parodė, kad pagrindinė sąlyga kūrybingumui ugdyti – palankios atmosferos sukūrimas; kūrybingumui reikalinga laisva vaiko veikla, kurią jis gali pasirinkti pats arba padedamas suaugusiojo duodamo impulso. Vaikams be jokių apribojimų reikia leisti naudotis visais įmanomais raiškos būdais ir padėti surasti jų poreikius atitinkančią kūrybinę veiklą, tad kuo daugiau vizualinės raiškos būdų ugdytiniai moka, tuo drąsiau ir geriau gali kurti, pasitikėti savimi (Tamulienė, 2002). Rimkutė (2008) pastebi, kad per meną vaikas gali savo supratimą ir jausmus paversti įvairiais veiksmais, žodžiais, formomis, t.y. išreikšti save. Dalley (2004) teigia, jog, kai vaiko kalba turi sutrikimų, yra neišsivysčiusi arba ja, kaip komunikacijos priemone, nesinaudojama - geriausiai ją gali atstoti kūrybinė veikla. Brazauskaitė (2004) akcentuoja, kad nesvarbu kokį kalbos sutrikimą turi vaikas, meninė veikla gali garantuoti, jog vaikas galės pasidalinti savo patirtimi su kitais. Brazauskaitė (2004) pažymi, kad bet kokia meninės raiškos priemonė stimuliuoja vaiko kūrybinę veiklą ir ekspresiją.

Kad įvairios meninės raiškos formos yra pati natūraliausia vaiko būseną, teigia daugelis mokslininkų, psichologų, pedagogų, vaikų raidos tyrinėtojų (Winnicott, 2009; Oaklander, 2005; Lowenfeld, Brittain, 1964; Brochman, 1998; Erikson, 2004; Dubowski, 2004; Piaget, 2002). Duoblienė (2006) teigia, kad būtent kurdamas vaikas save realizuoja, daugiau sužino ir jo komunikacinė raiška tampa tikrai sėkmingesnė. Brazauskaitė (2004) pabrėžė piešimo įtaką kalbai. Pasak autorių, piešiant plėtojasi kalbiniai įgūdžiai, o žodyno turtinimas per kūrybinę veiklą skatina patyrimą ir pasaulio pažinimą.

Pasak Dapkutės (2003), meno galimybės ugdyme plačios. Meninis lavinimas skatina kalbos vystymąsi, socialinę raidą, didina mąstymo pažangą ir puoselėja pozityvų požiūrį. Meninė veikla suteikia pozityvių emocijų, joje lengviau pajusti sėkmę (Brazauskaitė, 2004).

Dapkutė (2003) nurodo, kaip kūrybinė veikla ugdo vaikų komunikaciją:

- 1) vaikai piešdami patiria teigiamas emocijas ir padidėja savigarba;
- 2) mokosi išreikšti save, savo mintis (komunikuoti).

Pasak Pocienės (2010), vaikų darželyje kalbos ugdymas organiškai susiejamas su visu ugdymo procesu. Auklėtojos kalba lydi visą vaiko veiklą. Išryškėjo tokie pagrindiniai metodai ir būdai: pokalbis, pasakojimas, eilėraščių aptarimas, pasakų skaitymas, dainavimas, žaidimai ir kt. Ypač ryškus kalbos ugdymo ryšys su žaidimu ir kūrybine vaiko veikla. Brėdikytės (2004) nuomone, žaisdami vaikai siekia išsiaiškinti jiems rūpimus dalykus apie pasaulį, žmonių tarpusavio santykius. Tad labai svarbu kartu su vaiku skaityti pasakas, vartyti knygas, dalintis kelionių, švenčių išpūdžiais, atverti galimybes bendravimui, skirtingoms nuomonėms.

Palačionienė (2003) teigia, jog kūrybinių žaidimų metu, modeliudamas situacijas, bendraudamas su vaikais, pedagogas gali padėti vaikui, turinčiam kalbos sutrikimų. Apie kūrybinius vaidmeninius žaidimus kaip apie vaikų kalbos ugdymo priemonę rašo Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė (2002). Burneckienė, Kaffemanienė (2001) teigia, kad žaidimas yra vaiko kalba, svarbus asmenybės raidos veiksnys, psichinės sveikatos rodiklis. Žaidimu vaikas išreiškia slapčiausias ir drąsiausias savo svajones, tyrinėja, gali laisvai veikti. Žaidimas padeda atsikratyti slogių, nemalonių išgyvenimų. Pasak Piaget (2002), vaikai žaidžia pamėgdžiojimo žaidimus, tarsi tai būtų paties vaiko kūryba. Autorius akcentuoja, jog šie žaidimai išlieka išimtinai egocentiški. Gestai ir elgsenos modeliai, turinio atžvilgiu, visiškai neprisitaiko prie kito pašnekovo. Vygotskij (1956) teigia, kad žaidimas formuoja gebėjimą eiti nuo minties prie veiksmo, nuo veiksmo prie kalbos. Žaidžiant sudaroma prielaida planuoti veiklą, lavinama vaizduotė, reiškiasi emocijas. Žaidžiantis vaikas keliauja į priekį, pažindinasi su tikrovės pakopomis, tuo pačiu pasakodamas atskleidžia savo išgyvenimus. Žaidžiant pasireiškia gebėjimas tvarkyti savo patirtį kuriant situacijos modelius ir atvaizduoti tikrovę eksperimentuojant ir planuojant (Erikson, 2004). Pasak Grinevičienės

(2007), žaisdamas vaikas motyvuojamas kalbėti, vartoja sutartinius garsus, žodžius, ženklus, simbolius. Žaisdamas vaikas veiksmais, laikysena, mimika, gestais, kalba atskleidžia, kaip jis suvokia suaugusiuosius, jų veiklą, elgseną. Vaikas turi sudominti kitus asmenis numatytu žaidimu, kalbos ženklais išreikšti žaidime vaizduojamus vaidmenis, kalba tarpusavyje bendrauti su kitais vaikais žaidime, reikšti savo kalba emocijas, jausmus, žodžiais aptarti žaidimo sėkmę ir nesėkmes. Brėdikytė (2004) teigia, jog pedagogas tampa vaiko žaidybinės veiklos partneriu. Tokiu partneriu tapti įmanoma tik nuolat ir įdėmiai stebint vaikų veiklą, kartu su jais kaupiant patirtį; ne nurodant kaip elgtis, o stengiantis pajusti kaip jaučia vaikas, perprantant jo mąstymą, padedant plėtoti žaidimo siužetą.

Glebuviienė, Grabauskienė, Kontautienė (1990) žaidimą apibūdina kaip savitą aplinkos pažinimo formą. Pasak jų, žaisdamas vaikas išgyvena ir perpranta savo aplinkos reiškinius, savaip modeliuoja pasaulį, mokosi mąstyti. Žaidimas aktyviai veikia vaiko vaizduotę, jo metu reiškiasi įvairios emocijos. Žaidžiant formuojasi vaiko ypatybės, sąlygojančios protinių veiksmų perėjimą į naują, aukštesnę vystymosi pakopą, tobulėja kalba. Autorės, aprašydamos mokymo metodus, išskiria:

- Žaidybinis metodas. Tai vaidmeninio žaidimo elementų taikymas mokant vaikus. Pasak jų, mokymui praverčia įsivaizduojama žaidybinė situacija, vaidmenys, žaidybiniai veiksmai. Toks mokymo būdas ugdo vaikų savarankiškumą, pastabumą, tobulina jų pažintinį aktyvumą, sukelia malonius išgyvenimus.
- Modeliavimo metodas. Kai mokymui, žaidimui panaudojami pačių vaikų sukurti daiktai, leidžiantys išjausti, atvaizduoti pasakos siužetus, istorijas; padeda formuoti žinias apie daikto savybes, dalis, jų išdėstymą erdvėje.

Abu mokymo metodai – tai vaidmeninių žaidimų elementų taikymas, kurių metu vaikai įsivaizduoja ir kuria siužetą iš artimiausios aplinkos ar girdėtų pasakų.

Kalbos vaizdingumas, žodžio įtaiga savaime neatsiranda. Sudomintas ir įsijautęs į žaidybę, emocionalią kalbos lavinimo situaciją, vaikas sparčiau ir džiugiau dalyvaus savo kalbos tobulinimo procese. Ikimokyklinio amžiaus vaikai išgyvena kūrybinį pakilimą. Jie trokšta kurti, jų darbai dažnai itin žavūs ir spontaniški. Kurdami vaikai būna išradingi, lakios fantazijos ir energingi (Walsh, 2001). Maslow (2006) nuomone, kalba negali perteikti žmogaus minčių ir tikrosios esmės. Vaikai, turintys kalbos sutrikimų, daugiau gali save išreikšti ne žodžiais, o piešiniais. Kalbėti apie save, būti spontaniškiems ir pripažinti save lengva vaikams, nes jie gali neapsimestinai išreikšti save (Maslow, 2006). Anot Rimkutės (2008), vidinio pokalbio būdų gali vaikas išmokti, kai žaidžiant ar piešiant yra nagrinėjami vaikui kylantys klausimai, po to padaromi sprendimai. Kad vaikai gali kurti vidinę kalbą, kuri vėliau ištariama balsu, nupiešiama, užrašoma, mano ir Daugirdienė, Gairelytė, Prasauskienė

(2007). Pasak autorių, piešinyje išreikšti simboliai suteikia galimybę atskleisti sau ir kitiems savo idėjas, mintis ir norus. Piešdamas, eksperimentuodamas, mokydamasis, žaisdamas ir sprendamas problemas, vaikas prieina iki gebėjimo „atvaizduoti“ piešiniu, paveikslu ar kitais meninės raiškos būdais. Toks reiškiny, kai vaikas pradeda vaizduoti nupiešdamas figūras, leidžia daryti prielaidą, jog vaizduojamosios veiklos vystymasis kartu su kalba leidžia save suvokti kaip nepakartojamą būtybę.

Vaiko kalbos, kalbėjimo laisvė veikia piešiniuose. Kalba dalyvauja piešiant, nors ji ir tyli, vidinė kalba. Jei ta kalba menka, menka ir vaizduotė, piešinyje nebus didelių prasmų (Daujotytė, 2012). Pasak Brazauskaitės (2004), piešimo, tapymo metu vaikas turi galimybę išreikšti tai, kas jam svarbiausia. Jis vartoja įvairius raiškos būdus, kad apibendrintų ir „išsakytų“ savo išgyvenimus, jausmus. Kūrybinio proceso metu lavėja pažinimas, gebėjimas stebėti, analizuoti. Piešdamas vaikas atsipalaiduoja, emocijos įgyja pusiausvyrą, sukurtas vaizdas atspindi nuotaikas, mintis, išgyvenimus. Tikima, kad kūrybinio proceso metu kūrėjas pojūčiais gauna daugybę informacijos (Lowenfeld, Brittain, 1964).

Praturtinti ugdymo procesą menine raiška – tai viena geriausių priemonių tenkinti vaiko saviraiškos poreikius. Dalyvaudamas kūrybinėje veikloje, vaikas reiškia savo išgyvenimus, santykį su aplinka, praturtina žinias, pagilina ir praplečia pastabumą (Lapėnienė, Linkaitytė, 2003). Lowenfeld, Brittain (1964) vaiko kūryboje pabrėžia ryšį tarp jo paties asmeninės patirties ir raiškos. Autoriai išskiria kūrybos įtaką:

- Emocinei raidai; kai drovūs, kuklūs, nepasitikintys savimi vaikai pajunta pasitenkinimą pasiekus rezultatą.
- Intelektui brendimui; kai stiprėja savivertė, plečiasi savęs ir aplinkos pažinimas.
- Fiziniam brendimui; kai per judesį tobulėja regos, judesių koordinacija, lavėja tikslesnis motorikos valdymas.
- Pojūčių raidai; kai kūrybinėje veikloje atpažįstama ir grožimasi regimojo pasaulio tobulais reiškiniiais, spalvomis, formomis, suprantami įvairių nuotaikų, būsenų ypatumai, išsižiūrima į artimiausius žmones, tikslėja kineztetinis suvokimas, girdimoji patirtis tobulėja įvairių garsų dėka, per lietimą padidėja jautrumas, atsiranda erdvės pojūtis.
- Socialinei raidai; kai per asmeninės patirties suvokimą, savęs ir savo poreikių pažinimą išauga atsakomybės jausmas ir didėja poreikis bendrauti ir bendradarbiauti.

Visi šie raidos bruožai yra sujungti į vieną visumą ir kartu turi didelį poveikį psichosocialiniams, pažintiniams, emociniams vaiko išgyvenimams, savivokai, o per tai ir

kalbiniams įgūdžiams. Pasak Muchinos (1988), vaiko kalba susijusi su visais pažinimo etapais, o mokymasis kalbėti priklauso nuo vaizduotės rezervų išsivystymo, supančio pasaulio suvokimo ir mąstymo. Vaikų kūryba susijusi su kalba.

Pasak Brazauskaitės (2005), piešimas, žaidimas ir kiti meninės saviraiškos būdai – tai malonių potyrių išgyvenimas ir su tuo susijęs motyvacijos atsiradimas reprezentuoti save kalba. Pasakytas žodis susijęs su matomais vaizdais ir popieriuje palikta žyme, keverzone. Lowenfeld, Brittain (1964) vartoja terminą – įvardintos keverzonės ir pabrėžia ryšį tarp piešinio bei jo garsinio įvardijimo, kalbinės raiškos. Vaikas ne tik piešia, bet ir įvardija, pasakoja, ką jis vaizduoja. Brazauskaitė (2005) teigia, jog kalbos ir piešinio raidos susijusios – grafinė raiška tampa įvairesnė, o žodinė – turtingesnė. Žodžio ir vaizdo etapuose išryškėja kalbinės raiškos augimas nuo pavienių žodžių iki pilnų frazių. Kalbinė raiška padeda geriau suvokti vaizdavimo objektą ar įvykį, sustiprina, apibūdina emocines būsenas (Lapėnienė, 2003).

Lowenfeld, Brittain (1964) teigia, kad piešiantis vaikas labai daug kalba, pasakoja arba „aiškinasi“ pats sau ar kitiems, ką jis vaizduoja. Dalijasi prisiminimais, išpūdžiais, išgyventa patirtimi. Tad bendraujant su vaiku ir aptariant jo kūrinį, reikalingi skatinamieji pokalbiai, kurie apima įvairius pojūčius, o jų dėka, drauge su vaiku, galima pasiekti akivaizdžių aplinkos pažinimo stiprinimo rezultatų. Vygotskij (1967) teigimu, kol vaikas kuria, jis mąsto apie tai ką piešia lygiai taip lyg apie tai pasakotų, o pasakojant ir kartu piešiant daug fantazuojama, stengiamasi aplinkiniais keliais siekti to, ko negalima pasiekti tiesiogiai, t.y. išreikšti verbaline raiška. Lowenfeld (1964) pabrėžia ryšį tarp piešimo ir pasakojimo, o ypač šis ryšys išryškėja tada, kai vaikas pradeda vaizduoti įvykius iš aplinkos.

Kūrybinė veikla tai daugiau nei tik kūrinio sukūrimas, tai ir pažinimo pasaulis, pilnas atradimų bei paslapčių, tai ir nuostabi kelionė, kuri įtrauks kartu ir mąstymą, ir vaizduotę, tai ir komunikacija bei saviraiška, šalia kalba ir žaidimas, ir jausmo atskleidimas, emocijos išlaisvinimas. Kūrybos procese susilieja veiksmas, kalba ir jausmas (Kaluinaitė, 2006). Pasak Žukauskienės (2007), Rogers (2005), pedagogai, tėvai turi kurti optimalesnes sąlygas kūrybinei vaikų veiklai, nes čia viskas gali būti viskuo ir taip tobulėja vaiko raida. Pavyzdžiui, žmogaus figūrėlė gali tapti pačiu vaiku (objektas), o tarp pirštų byrantis smėlis – šiltu lietumi (jutimas). Juk vaizduotė yra ne tik regimieji vaizdai, ji susijusi ir su vaiko jutimais. Vaikui būtina įvardyti tai, ką jis atrado piešiant, kažką vaizduojant.

Gaižutis (1988) teigia, jog tai, ką piešia vaikas, puikiausiai gali būti ir suvaidinta – piešimas, tapymas, išivaizduojami daiktai, piešimas ant menamo popieriaus, taip pat lankstymas iš menamo popieriaus, piešimas ore. Jovaiša, Vaitkevičius (1989) pastebi, kad suvokus perskaitytą pasaką, piešiami „kalbantys“ piešiniai. Tad netradicinis dailės užsiėmimo

ugdymas, eksperimentavimas su įvairia medžiaga skatina ugdytinių vizualinę raišką, aktyvina vaikų gebėjimus. Kai vaikas pradeda žaisti vaizdais, jis pajunta savo vertę, tad akivaizdu, kad greičiau ir geriau lavėja jo kalbos rišlumas, gebėjimas reikšti savo mintis (Kalinauskienė, 2006).

Dailė veikia vaikų kalbą. Tai veikla, kuri sukuria „kalbėjimo motyvą“. Klausimų pagalba inspiruoja pokalbį (Levina, 1975). Garšvienė (1993), Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė (2002) piešimą įvardija kaip veiklą, kurios metu vaikas veikia, o tuo pačiu mokomas vartoti daiktų ir reiškinių pavadinimus, apibūdinti jų savybes, veiksmus. Pasak autorių, kūrybinėje veikloje reikia paprašyti priemonių, kreiptis į draugus, paklausti. Autorės teigia, kad meninėje veikloje ugdant vaikus su kalbos sutrikimais, svarbiausia – kalbėti. Skatinamieji pokalbiai, klausinėjimas apie kūrybos procesą, sukurtus darbelius ar piešinius, tai tuo pačiu ir mokoma į tuos klausimus kuo išsamiau ir smulkiau atsakyti, sudaromos sąlygos rišliosios kalbos ugdymui. Pasak Vaitkevičienės (2005), ugdytinis turi įsisąmoninti savo kūriniais perteikiamus išgyvenimus, prašomas papasakoti savo piešinio turinį, jis skatinamas kalbėti, atskleisti kūrinyje keliamų jausmų, įvykių suvokimą. Vaikui būtina įvardinti tai, ką jis atrado, pavadinti piešinį. Dailė atveria jausmus, skatina verbalinę raišką.

Literatūros analizė rodo, jog vaiko žodyno formavimuisi reikšmingi 2 – 5 vaiko gyvenimo metai. Jei vaiko kalbos raida atsilieka, vaiko žodyno didėjimas sulėtėja. Esant kalbos neišsivystymui, labai svarbu kuo greičiau pradėti sutrikimų šalinimą. Sutrikimams pašalinti bei turtinti žodyną naudojamos įvairios priemonės. Garšvienė, Ivoškuvienė (1993) teigia, kad kalba ugdoma vaikui veikiant ir pateikiant jam daug vaizdinės medžiagos. Apibendrinant, galima teigti, kad egzistuoja ryšys tarp kūrybinės veiklos ir vaiko kalbos. Autoriai įvardinę tą ryšį, skirtingai apibūdina kūrybinės veiklos reikšmę, tačiau teigia, jog vaikai kurdami mėgsta kalbėti, vertina save ir savo kūrinį, piešinį bei pasakoja apie daiktus arba įvykius, kurių piešinyje nesimato.

2 skyrius. ŽODYNO TURTINIMO TYRIMAS PER ĮVAIRIĄ KŪRYBINĘ VEIKLĄ

2.1. Tyrimo metodika

Tyrimui atlikti pasirinktas kokybinis veiksmo (veiklos) tyrimas. Tai tyrimo būdas, pagrįstas pasitelkus įvairius praktinius veiksmus, nukreiptus į kurios nors situacijos valdymą, siekiant ją keisti arba patobulinti (Kardelis, 2005). Kardelis teigia, jog kokybiniame tyrime tyrėjas ieško būdų, kaip įmanoma priversti tiriamuosius atsiskleisti esamoje realybėje. Problema sprendžiama pasitelkus veiksmus. Veiksmo tyrimo būdas apima specifinę problemą, kuri susijusi su konkrečia situacija. Tokias problemas gali gvildinti vienas pedagogas ir tai daryti galima savarankiškai. Pasak Charles (1999), veiksmo (veiklos) tyrimas susijęs su naujo plano ar procedūros sukūrimu ir patikrinimu. Tyrimas pradedamas idėjos iškėlimu, tuo vadovaujantis sudaromas veiksmų planas tikslams pasiekti.

Charles (1999) pateikia tokią veiksmo tyrimo organizavimo eigą:

1. Nustatoma problema arba tyrimo poreikis. Veiksmo (veiklos) tyrime problema išreiškiama nusakant tikslą. Šio tyrimo tikslas – atskleisti kūrybinės veiklos poveikį ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtinimui. Vaikai, turintys kalbos neišsivystymą, susiduria su žodinės raiškos problemomis dėl turimo skurdaus žodyno, jie patiria sunkumų išreiškiant savas mintis žodžiu. Sėkmingam vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno plėtojimui daro įtaką specialiai organizuota kalbinė aplinka, kurioje atsiranda natūralus kalbinio bendravimo poreikis. Kyla klausimas: ar kalbėjimas – vienas iš būdų, padedančių sužinoti naujų žodžių ir skatinantis dalyvauti pokalbyje, ar yra ir kiti būdai padėti vaikams plėtoti žodyną.
2. Numatoma informacinė ir materialinė bazė. Skaitoma atitinkama literatūra, analizuojami kalbos ugdymo metodai, ieškoma kūrybinės veiklos ir kalbos sąsajų. Materialiniai ištekliai – patalpa užsiėmimų vedimui buvo suteikta įstaigos. Kūrybinės veiklos priemonės buvo autorės. Tinkamos priemonės ikimokyklinukams buvo A3 formato popieriaus lapai, didelis piešimo plotas, storos ir trumpos vaškinės kreidelės, markeriai, įvairi vaizdinė medžiaga.
3. Parengiamas tyrimo planas (1 priedas):
 - a) Suformuluojami uždaviniai, nusakantys vaiko kalbos žodyno turtinimo galimybes per įvairią kūrybinę veiklą;

- b) Parenkami veiklos būdai. Pagal surinktą teorinę medžiagą parinktas pokalbio/žaidimo ir pasakų ar eilėraščių skaitymo bei piešimo jungties veiklos būdas, parinktos grupinių užsiėmimų temos remiantis grupinių logopedinių pratybų skirtų 5-6 metų vaikų neišsivysčiusiai kalbai ugdyti per įvairią kūrybinę veiklą (Ivoškuvienė, Mamonienė, Pečiulienė, Stošiuvienė, 2002) . Grupinių užsiėmimų temos pateikiamos 1 lentelėje.

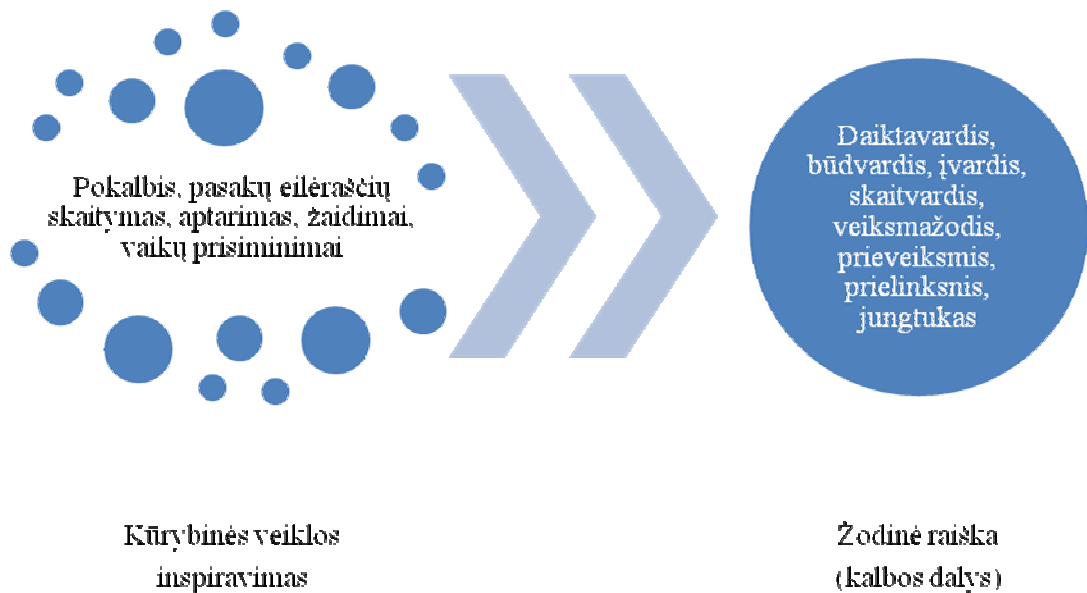
1 lentelė

Grupinių užsiėmimų temos

Nr.	Data	Tema
1.	2014-02-18	Mes nulipdėm sniego senį, sniego senį besmegenį.
2.	2014-02-20	Miško gyventojai.
3.	2014-02-21	Kaip aš atrodau? Mano kūnas.
4.	2014-02-25	Mažyčių taškelį lietutis.
5.	2014-02-27	Vykime žiemą iš savo kiemo.
6.	2014-03-04	Jausmų pasaulyje.
7.	2014-03-05	Mano mylimiausias žaislas.
8.	2014-03-07	Grybų karalystėje.
9.	2014-03-11	Aš ir mano šeima.
10.	2014-03-12	Močiūtės darže ir sode.

- c) Suplanuojama darbo eiga. Kiekvienas grupinis – kūrybinis užsiėmimas buvo vedamas etapais: įvadinė dalis, kūrybinė veikla, kūrybinių aptarimas. Vaikų veikla pradedama nuo stebėjimo, tyrinėjimo, pokalbių. Buvo stengiamasi žinias susieti į bendrą visumą. Užsiėmimų metu vaikai siekė išreikšti save – atsakydavo į klausimus, išsakydavo savo nuomonę, dalindavosi savo prisiminimais, pasakojo savo piešinių turinį. Visi grupiniai - kūrybiniai užsiėmimai atitiko ikimokyklinio ugdymo „Vėrinėlio“ programos ugdymo ir ugdymosi uždavinius, kuriais buvo siekiama: sukurti jaukią, šiltą, kūrybišką atmosferą, pajusti malonumą bendrauti per piešinį, ugdyti teigiamą savęs ir gebėjimų suvokimą, pagarbą ir jautrumą kito išraiškos savitumui, skatinti veikti ir bendradarbiauti su bendraamžiais ir ugdytoju. Tyrėjai svarbu ugdyti natūralią mokymosi motyvaciją, išsaugoti vaiko žinių troškulį, suteikti, anot Žilienės (2008), galimybę patirti atradimo džiaugsmą. Siekiant turtinti vaikų kalbos žodyną buvo inspiruojamas pokalbis, paliekama galimybė vaikams užduoti klausimus, pasidalinti prisiminimais. Vaiko kalbos žodyno turtinimo įvertinimui buvo stengiamasi sukurti tokią aplinką, kurioje vaikas galėjo būti atviras, išklauskas, padrąsintas saviraiškai.
4. Pateikiamas ir įdiegiamas planas (1 priedas). Pagal sudarytą veiklos planą tyrimas atliktas 2014 metų vasario – kovo mėnesiais. Užsiėmimai su tiriamųjų grupėmis vyko

du - tris kartus per savaitę. Žodinė raiška buvo inspiruojama kūrybinės veiklos procese, todėl tikslinga buvo sudaryti kūrybinės veiklos ir žodinės raiškos tyrimo modelį, kuris pateiktas 1 paveiksle.

1 pav. Kūrybinės veiklos ir žodinės raiškos tyrimo modelis

5. Atliekamas darbas ir stebimas jo poveikis. Veiklos buvo fiksuojamos garso įrašais vaikų tėvams sutikus. Garso medžiaga kaupiama, po to stenografuojama, analizuojama.
6. Įvertinama darbo eiga ir rezultatai. Tyrimo duomenų įvertinimui buvo pasirinktas turinio analizės metodas. Turinio analizės metodo esmė – išskirti dokumento tekste tam tikrus prasminius vienetus, o po to skaičiuoti jų vartojimo dažnį (Kardelis, 2005). Studijuojant dokumentus turinio analizės metodu, atrankos elementai yra frazės, žodžiai, įvairios sąvokos, sakiniai. Prieš atliekant tyrimą, jau buvo žinoma pagal kokius kriterijus tyrėjas atskleis turinio analizę, tad šiame tyrime atrankos elementai yra kalbos dalys, jų žodžių kiekis tiriamųjų sakytinėje kalboje. Tipiniai struktūriniai vienetai buvo grupuojami ir atlikta kokybinė analizė.

2.2 Tyrimo dalyviai

Tyrimas vyko Šiaulių lopšelyje-darželyje „Berželis“. Tyrime dalyvavo 4 ikimokyklinio amžiaus vaikai, turintys įvairaus lygmens, nuo nežymaus iki vidutinio, kalbos neišsivystymą: 2 berniukai ir 2 mergaitės. Tyrimo dalyvių amžius 5 metai. Dalyvių charakteristikos pateikiamos 2 lentelėje.

2 lentelė

Vaikų charakteristikos (vaikų vardai pakeisti)

Identifikacinė informacija	Logopedo išvada	Kalbos būklė
Elita, mot., 5 m.	Nežymus kalbos neišsivystymas (mišri dizartrijs)	Garsų tarimo trūkumai: r → l. Foneminė klausa išlavėjusi nepakankamai. Sunku ištarti sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius. Žodynas skurdokas, buitinis. Yra prielinksnių vartojimo klaidų. Rišlioji kalba nesklandi.
Romas, vyr., 5 m.	Nežymus kalbos neišsivystymas (mišri dizartrijs)	Garsų tarimo trūkumai: h → g, ch → k. Kitus garsus taria taisyklingai, tačiau kalbėdamas nediferencijuoja garsų s – š, š – ž, z – ž, ž – dž, z – dz, č – š, c – s. Nepakankama foneminė klausa. Iškraipo sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius. Klysta atkartodamas balsių, skiemenų eiles. Nepakankama veiksmazodinė, būdvardinė leksika. Yra prielinksnių vartojimo klaidų. Rišlioji kalba nesklandi.
Ela, mot., 5 m.	Vidutinis kalbos neišsivystymas (kalbos išraiškos sutrikimas, mišri dizartrijs)	Garsų tarimo trūkumai: š → s, ž → z', z → z', c → s, č → s, dz → z, dž → z, l → l', v → l', h → g. Kalbėjimas neaiškus, suveltas. Nepakankama foneminė klausa. Iškraipo sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius. Klysta atkartodama balsių, skiemenų eiles. Nepakankama veiksmazodinė, būdvardinė leksika. Neatlieka veiksmų su prielinksniais už, šalia, virš. Pagal siužetinį paveikslėlį ar siužetinių paveikslėlių seriją pasakoti negeba; pavieniais žodžiais vardijs kas pavaizduota paveikslėlyje. Žodynas skurdus.
Airidas, vyr., 5 m.	Nežymus kalbos neišsivystymas (mišri dizartrijs)	Atskirus garsus taria taisyklingai, tačiau nediferencijuoja skardžių/duslių priebalsių, žodžių panašių garsine sudėtimi. Nepakankama foneminė klausa. Iškraipo sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius. Klysta atkartodamas balsių, skiemenų eiles. Žodynas skurdokas. Yra prielinksnių vartojimo netikslumų. Pasakoja 2-3 žodžių sakinijs, tačiau neišlaiko chronologinės įvykių sekos.

2.3. Tyrimo rezultatų analizė

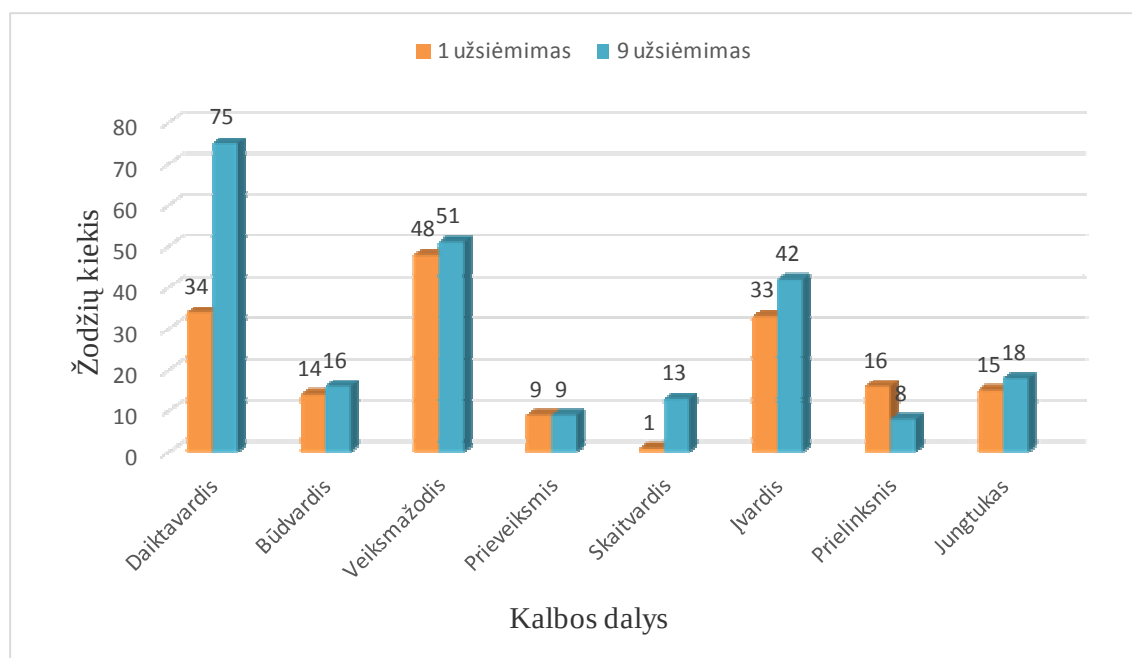
2.3.1. Tyrimo dalyvių žodyno pokyčio įvertinimas

Tyrimo dalyvių žodinės raiškos pokyčio įvertinimas atliekamas pagal šiuos kriterijus:

- žodžių kiekį;
- kalbos dalių kiekį ir jų naudojimo pokytis.

Kiekvieno tiriamojo žodinės raiškos pokytis yra įvertintas individualiai, nelyginant vienas su kitu.

Elitos žodinės raiškos pokyčio įvertinimas. Kaip matyti pateiktame 2 paveiksle, pirmo užsiėmimo metu mergaitės sakytinėje kalboje aptiktos visos kalbos dalys. Daugiausiai rasta veiksmažodžių, daiktavardžių, įvardžių. Paskutiniame užsiėmime pastebėtos taip pat visos kalbos dalys. Lyginant gautus rezultatus pagal kalbos dalis, tai vartojimas sakytinėje kalboje padidėjo kalbos dalių kiekio išsiplėtimu. Mažiausiai buvo aptiktarieveiksmių, skaitvardžių. Padidėjo daiktavardžių vartojimas – 41 žodžiu, skaitvardžių vartojimas – 12 žodžių ir įvardžio – 9 žodžiais daugiau nei pirmame užsiėmime.

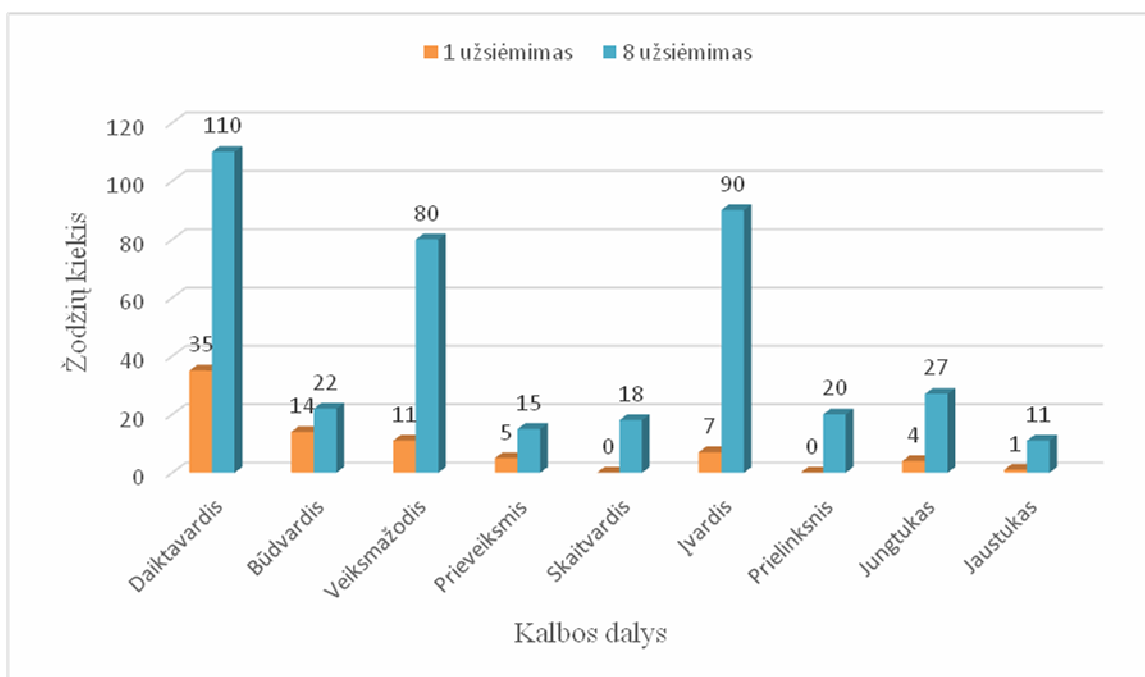

2 pav. Elitos žodžių kiekio pokytis

Apibendrinimas. Tiriamosios Elitos žodinės raiškos pokytis įvyko vienu kriterijumi: žodžių kiekis tekste padidėjo.

Elita dalyvavo devyniuose iš dešimties užsiėmimų. Visuose užsiėmimuose dalyvavo aktyviai, noriai, į klausimus atsakyti visada skubėdavo pirma, dažnai kreipiasi į pedagogą, į kitus vaikus, siekia visus pamokyti, visiems dalina patarimus. Buvo pastebėta, jog sunku išarti sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius, žodynas skurdokas, buitinis. Mielai dalijasi savo prisiminimais, tačiau rišlioji kalba nesklandi.

Romo žodinės raiškos pokyčio įvertinimas. Jog Romo pokytis neįtikėtinai didelis, matyti 3 paveiksle. Pirmo užsiėmimo metu berniuko sakytinėje kalboje neaptikta dviejų kalbos dalių: skaitvardžio ir prielinksnio. Paskutiniame užsiėmime pastebėtos visos kalbos dalys. Lyginant gautus rezultatus pagal kalbos dalis, tai vartojimas sakytinėje kalboje padidėjo nuo 6 iki 8 kalbos dalių. Ženkiausiai padidėjo įvardžių vartojimas – 83 žodžiais. Kitos kalbos dalys pagal žodžių kiekio vartojimą yra daiktavardis – 75 žodžiai ir veiksmažodis padidėjo 69 žodžiais. Taigi, tiriamojo sakytinė kalba užsiėmimų pabaigoje pasižymėjo įvairiomis kalbos dalimis, o didžiausią sakytinės kalbos dalį sudaro daiktavardžiai ir įvardžiai. Negalima nepaminėti, jog paskutinio užsiėmimo metu atsirado net 11 jautukų. Tai byloja apie tiriamojo jausminės išraiškos atsiskleidimą.

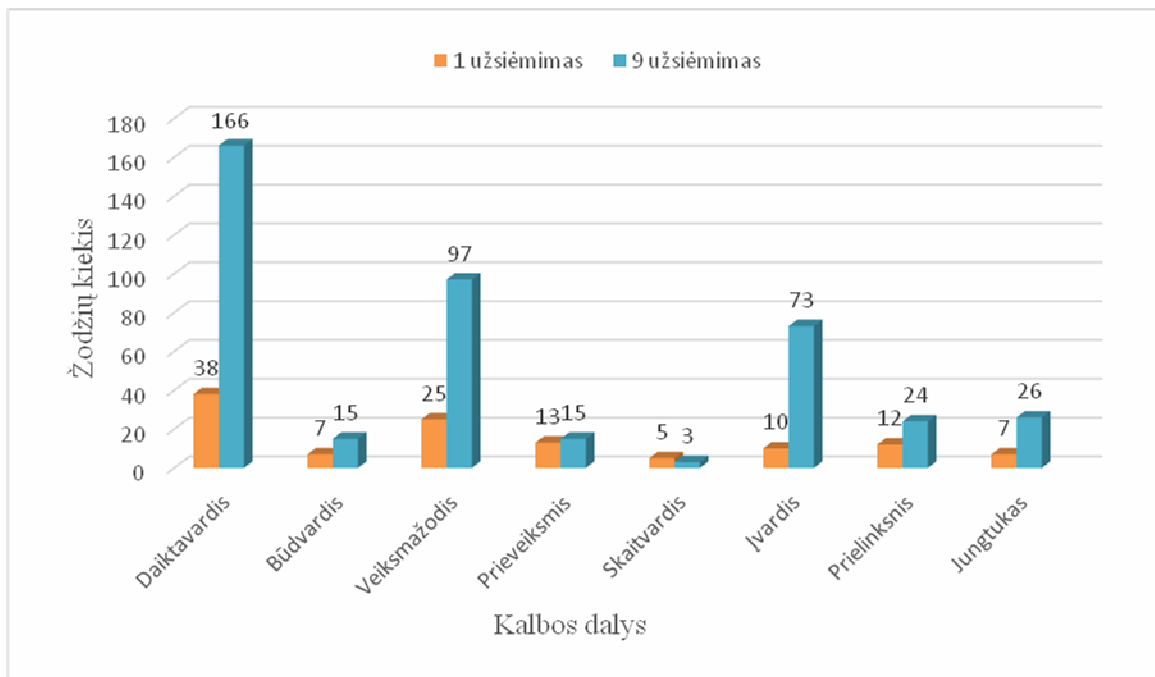

3 pav. Romo žodžių kiekio pokytis

Apibendrinimas. Tiriamojo Romo žodinės raiškos pokytis įvyko abiem vertinimo kriterijais: žodžių kiekis sakytinėje kalboje padidėjo ir kartu padidėjo kalbos dalių kiekis.

Romas dalyvavo aštuoniuose iš dešimties užsiėmimų. Pradėjo labai nedrąsiai – vangiai atsakinėjo į klausimus, mažai bendravo net su kitais dalyviais, tyliai ir ramiai pats sau vienas kažką veikė. Kituose užsiėmimuose Romas labai keitėsi, išdrąsėjo, aktyviau atsakinėjo į klausimus, paklausdavo ir pedagogo, paprašydavo paduoti markerį ar kitą priemonę, pradėjo dalintis prisiminimais, pasakojo kaip nesutaria su kai kuriais vaikais grupėje. Piešdamas, dauguma užsiėmimų vis kažką niūniuodavo. Labai įdėmiai klausosi pasakų, dar jausmingiau jas aptarinėja, labai patinka vartyti knygas, nepraleidžia nė vienos iliustracijos nepakomentavęs. Pastebėta, jog iškraipo sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius, klysta atkartodamas, nepakankama veiksmožodinė, būdvardinė leksika, yra prielinksnių vartojimo klaidų, rišlioji kalba nesklandi.

Elos žodinės raiškos pokyčio įvertinimas. Šios tiriamosios žodinės raiškos pokytis taip pat akivaizdus. Dominuojančios kalbos dalys, Elos sakytinėje kalboje, yra daiktavardis, veiksmožodis, įvardis. Tiek pirmo užsiėmimo metu, tiek paskutinio užsiėmimo metu mergaitės sakytinėje kalboje aptiktos visos kalbos dalys. 4 paveiksle matyti, jog ženkliausiai padidėjo daiktavardžių vartojimas – 128 žodžiais, veiksmožodis padidėjo 72 žodžiais, o įvardis – 63 žodžiais. Mažiausiai sakytinėje kalboje aptinkama skaitvardžių, būdvardžių, prieveiksmių. Lyginant pirmo ir paskutinio užsiėmimų gautus rezultatus pagal kalbos dalis, Elos žodinės raiškos pokytis įvyko žodžių kiekio atžvilgiu, nes kalbos dalių įvairovė jau išryškėjo pirmame užsiėmime.

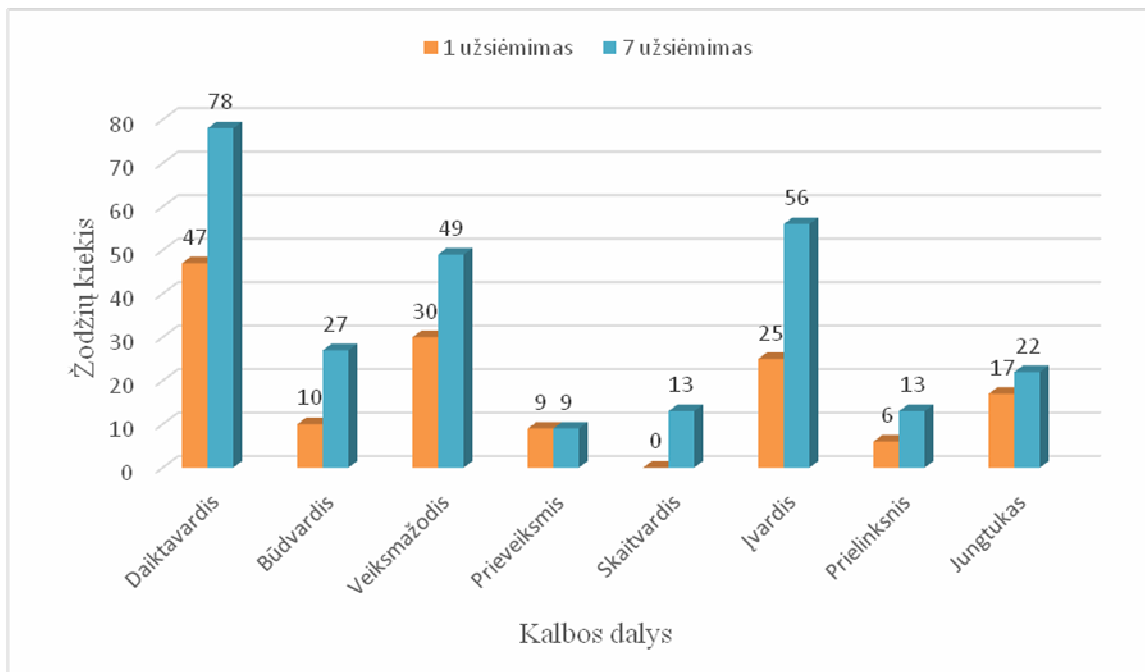
4 pav. Elos žodžių kiekio pokytis

Apibendrinimas. Tiriamosios Elos žodinės raiškos pokytis įvyko vienu vertinimo kriterijumi: žodžių kiekis sakytinėje kalboje padidėjo ir nepakitęs liko kalbos dalių kiekis.

Ela dalyvavo devyniuose iš dešimties užsiėmimų. Į visus užsiėmimus eidavo noriai ir kitus vaikus vis dar paragindavo ruoštis greičiau. Į klausimus atsakinėja vienu, dviem žodžiais, kartoja pedagogės, draugų žodžius, kalba piešdama. Vartoja/pakartoja naujus žodžius, atspindinčius užsiėmimų temą, dažnai kreipiasi į pedagogę, kitus vaikus – klausdama ką jie piešia, prašydama piešimo įrankių. Mielai dalyvauja visose veiklose, dalijasi savo prisiminimais, tvirtai pasako ko nori ar kas nepatinka. Buvo pastebėta, kad Ela užsiėmimuose aktyvesnė ir labiau atsiskleidžia kalbėdama esant dviem dalyviams užsiėmimuose arba esant tik su pedagoge. Mergaitė iškraipo sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius, klysta atkartodama. Nepakankama veiksmažodinė, būdvardinė leksika, žodynas skurdus.

Airido žodinės raiškos pokyčio įvertinimas. Lyginant gautus rezultatus pagal kalbos dalis, pirmo užsiėmimo metu berniuko sakytinėje kalboje neaptikta skaitvardžio. Paskutiniame užsiėmime pastebėtos visos kalbos dalys. 5 paveiksle matyti tiriamojo kalbos dalių pokytis. Dominuojančios kalbos dalys yra daiktavardis, įvardis. Tiek daiktavardis, tiek įvardis padidėjo vienodu žodžių kiekiu: 31 žodžių daugiau nei pirmame užsiėmime. Toliau pagal žodžių kiekio padidėjimą, panašiai pasiskirstę yra veiksmažodis – 19 žodžių ir būdvardis – 17 žodžių daugiau nei pirmame užsiėmime. Mažiausiai buvo aptikta prielinksnių,

prieveiksmių. Taigi, tiriamojo sakininė kalba užsiėmimų pabaigoje pasižymėjo įvairiomis kalbos dalimis.

5 pav. Airido žodžių kiekio pokytis

Apibendrinimas. Tiriamojo Airido žodinės raiškos pokytis įvyko abiem vertinimo kriterijais: žodžių kiekis sakininėje kalboje padidėjo ir kartu padidėjo kalbos dalių kiekis.

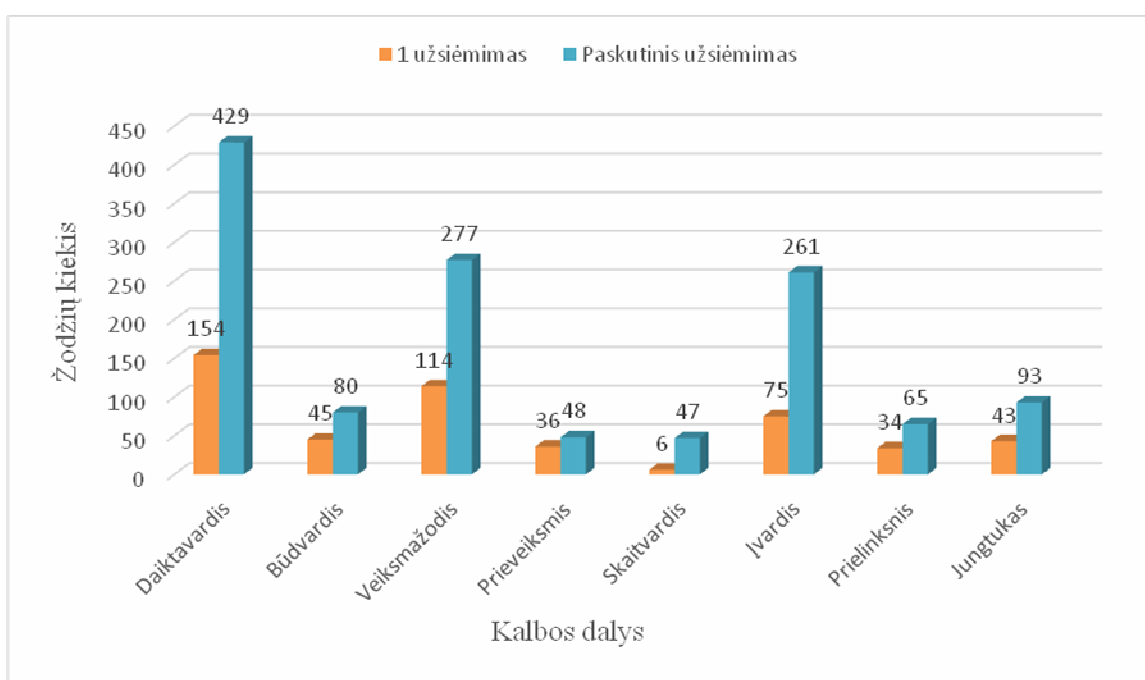
Airidas dalyvavo septyniuose iš dešimties užsiėmimų. Aktyviai dalyvauja pokalbiuose, drąsiai atsakinėja į klausimus, išklauso kitus, kreipiasi į pedagogę, bendrauja su kitais vaikais, įsijaučia piešdamas, kalba sakiniiais, tačiau neišlaiko įvykių sekos. Paskutiniųjų užsiėmimų metu dalinasi ir savo prisiminimais. Buvo pastebėta, jog iškraipo sudėtingos garsinės skiemeninės struktūros žodžius, klysta atkartodamas. Žodynas skurdokas. Yra prielinksnių vartojimo netikslumų.

2.3.2. Tyrimo dalyvių žodyno pokyčio per kūrybinę veiklą apibendrinimas

Siekiant apibendrinti grupinių – kūrybinių užsiėmimų poveikį vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtingumui visų tiriamųjų atžvilgiu, tikslinga aptarti gautus rezultatus pirmųjų ir paskutiniųjų užsiėmimų.

Tiriamųjų vartotų kalbos dalių ir žodžių kiekio pokytis. Iš paveikslų matyti, jog visų tiriamųjų žodinės raiškos pokytis įvyko. Nepriklausomai nuo vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, individualių gebėjimų, iš vartojamų kalbos dalių žodžių išsiskyrė netikslūs

daiktų pavadinimai arba visai jų neįvardijimas, nepavadina kiek retesnių veiksmų, vaikai dažnai vartoja tuos pačius būdvardžius (būdvardinis žodynas labai skurdus), sakytinėje kalboje vartojama daug mažybinių daiktavardžių. Tiriamųjų pasakojimai buvo suprantami, bet kartais neturėjo loginio ryšio. Iš daugelio paveikslų matyti, kad tiriamųjų žodynas plėtojosi ir atsiskleidė vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, pagrindiniai sakytinės kalbos elementai, t.y. visų tiriamųjų sakytinės kalbos didžiausią dalį sudaro trys pagrindinės kalbos dalys – daiktavardis, veiksmažodis ir įvardis. Kaip matyti 6 paveiksle po dominuojančių kalbos dalių labiausiai vartojamos šios tiriamųjų vaikų kalbos dalys: jungtukas, būdvardis, prielinksnis, prieveiksmis.

6 pav. Visų tiriamųjų vartotos kalbos dalys ir žodžių kiekis

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad visų tiriamųjų žodinės raiškos žodyno pokytis įvyko nepriklausomai nuo tiriamųjų individualių gebėjimų. Galima akcentuoti, jog mažiausiai vaikų sakytinėje kalboje aptinkama skaitvardžių. Tačiau skaitvardžių vartojimas patikrintas, nustatyta, kad tiriamieji moka skaičiuoti, tiesiog, manoma, jog nebuvo poreikio tiriamiesiems ką nors skaičiuoti kūrybinio proceso metu. Buvo rasta alternatyva kaip patikrinti ar moka vaikai skaičiuoti: paprašyta vaikų suskaičiuoti vaškes kreideles, markerius, korteles, šeimos narius, draugus.

Išvados

1. Atlikus mokslinės literatūros analizę, galima teigti, kad vaikai, turintys kalbos neišsivystymą, susiduria su kalbinės raiškos problemomis dėl skurdesnio žodyno, negebėjimo nuosekliai perteikti informacijos, t. y. išreikšti savo minčių žodžiu, ir rišliai pasakoti.
2. Sėkmingas vaikų žodinės raiškos problemų sprendimas įmanomas specialiai organizuotoje aplinkoje, skatinant kuo įvairesnę patirtį bei tarpusavio komunikavimą ir bendradarbiavimą. Tokia aplinka gali būti sudaroma grupinių - kūrybinių užsiėmimų metu, susidedančiuose iš sudominančios vaikų įvadinės dalies, kūrybinės veiklos eigos ir jos aptarimo. Užsiėmimų metu plėtojami ir lavinami kūrybinės veiklos ir kalbėjimo įgūdžiai.
3. Grupinių - kūrybinių užsiėmimų metu, fiksuojant, analizuojant vaikų kalbą, atsiskleidė, jog grupės tiriamųjų žodyno turtinimas, išraiškingesnis kai sudaromos salygos:
 - išsipasakoti, paklausti, papasakoti apie savo dailės kūrinių,
 - atsakyti į pedagogės ir kitų grupės dalyvių klausimus.
 - Stebėti savo draugus, pedagogę,
 - klausytis kitų vaikų pasisakymų,
 - spontaniškai įsiterpti išreiškiant kilusias mintis.
4. Atlikta sakininės kalbos turinio analizė leido nustatyti tokius tiriamųjų žodinės raiškos pokyčius:
 - visų tiriamųjų žodinės raiškos inspiravimas, lyginant rezultatus pirmo užsiėmimo metu ir paskutinio užsiėmimo metu, padidėjo pasakytų žodžių kiekiu;

- visų tiriamųjų sakytinės kalbos didžiausią dalį sudaro trys pagrindinės kalbos dalys – daiktavardis, veiksmažodis ir įvardis. Mažiau vartojamos tiriamųjų vaikų kalbos dalys: jungtukas, būdvardis, prielinksnis,rieveiksmis.
5. Sudarius vaikų, turinčių kalbos neišsivystymą, žodyno turtinimo per įvairią kūrybinę veiklą planą ir praktiškai jį išbandžius ugdymo procese, galima teigti, jog užsiėmimai yra veiksmingi vaikų kalbos žodyno plėtojimui.

Literatūra

1. Alšauskienė, G. (2003). Skaitymo ir rašymo pradmenų formavimo integracija į muzikinę veiklą. E. Minkuvienė (Sud.) *Priešmokyklinis ugdymas ir pradinė mokykla: patirtis, idėjos. Respublikinės mokslinės praktinės konferencijos medžiaga*, 10. Šiauliai.
2. Apulskytė, J., Liukinevičius, R. (2005). Šiaulių logopedinės mokyklos parengiamosios klasės vaikų pasirengimo mokyklai įvertinimas. *Specialiųjų poreikių vaikų pažinimas ir ugdymas : mokslinės konferencijos "Specialiosios pagalbos teikimas bendrojo ugdymo įstaigose" medžiaga*, 12-15. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
3. Brazauskaitė, A. (2004). *Vaikų dailės terapinis aspektas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
4. Brazauskaitė, A. (2005). Raidos sutrikimų turinčių asmenų dailinės saviraiškos bruožai bei ugdymo galimybės. Piličiauskas A. (Sud.). *Neįgaliųjų meninis ugdymas. Metodikos ir terapijos aspektai*, 30 – 36. Vilnius: Kronta.
5. Brėdikytė, M. (2004). Žaidimo vaidmuo vaiko gyvenime. *Žvirblių takas*, 4, 6-12. Vilnius: Gimtasis žodis.
6. Brinkienė, E. (2001). Kalbos sutrikimai ir vaiko mokymosi rezultatai. *Specialiųjų poreikių vaikų pažinimas ir ugdymas : mokslinės konferencijos "Specialiosios pedagoginės pagalbos teikimas bendrojo ugdymo įstaigose" medžiaga*, 35-38. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
7. Dalley, T. (2004). *Dailė kaip terapija*. Dailės taikymo gydymui įvadas. Vilnius: Apostrofa.
8. Dapkutė, R. (2003). *Kalba be žodžių: dailės kaip terapijos taikymo praktika*. Vilnius: VŠĮ "Rafaelis".
9. Daugirdienė, I. (2003). Kalbos ir komunikacijos korekcija. A. Prasauskienė (Sud.). *Vaikų raidos sutrikimai*, 294 – 314.
10. Daugirdienė, I., Gairelytė, D., Prasauskienė, A. (2007). *Mokykimės bendrauti*. Kaunas.
11. Daujotytė, V. (2012). Savo kalbą turime savyje. *Žvirblių takas*, 1, 22. Vilnius: Gimtasis žodis.

12. Dodge, D. T., Phinney, J. (2008). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymas. Vadovas tėvams*. Vilnius: Presvika.
13. Duoblienė, I. (2006). *Šiuolaikinė ugdymo filosofija: refleksijos ir dialogo link*. Vilnius: Tyto Alba.
14. Einon, D. (2003). *Nuobodžiausia ir žavingiausia veikla. Auginkime laimingus, sveikus ir savimi pasitikinčius vaikus*. Kaunas: Dargenis.
15. Erikson, E. H. (2004). *Vaikystė ir visuomenė*. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
16. Gaižutis, A. (1988). *Vaikystė ir grožis*. Kaunas: Šviesa.
17. Garšvienė, A. (1984). *Normalių vaikų ir logopatų kalbos plėtra. Paskaitų konspektas*. Vilnius.
18. Garšvienė, A., Bielskienė, Ž. (2003). *Neišplėtos kalbos mokinių bendravimo įgūdžiai. Specialiųjų poreikių vaikų ugdymo ir gyvenimo kokybė*. Šiauliai.
19. Garšvienė, A., Dapšienė, L., Gudavičienė J., Kostkienė, Z., Morkuvienė G. (2000). *Neišplėtos kalbos ugdymas*. Kaunas: Šviesa.
20. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (1993). *Logopedija. Vadovėlis specialiosios pedagogikos fakultetų studentams*. Kaunas: Šviesa.
21. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (1998). *Kalbėjimo, kalbos ir komunikacijos sutrikimai. J. Ambrukaitis (Sud.). Specialiųjų poreikių vaikai, 49-60*. Šiauliai.
22. Garšvienė, A., Ivoškuvienė, R. (2003). *Vaikai, turintys kalbėjimo, kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų. Ambriukaitis, J. (Sud.). Specialiojo ugdymo pagrindai. Vadovėlis edukologijos specialybės studentams, 295 – 309*. Šiauliai: VŠĮ Šiaulių universiteto leidykla.
23. Glebuviene, V., Grabauskienė, A., Kontautienė, Z. (1990). *Ikimokyklinė pedagogika*. Kaunas: Šviesa.
24. Grinevičienė, N. (1995). *Pedagginės sąlygos kūrybiniais vaidmeniniams žaidimams*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
25. Grinevičienė, N. (2007). *Vaikų žaidybinių gebėjimų ugdymas*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.

26. Gružaitė, V., Ivoškuvienė, R. (2000). Sulėtėjusi kalbos raida ir kalbos neišsivystymas. *Specialusis ugdymas*, 3, 101-106.
27. Gučas, A. (1990). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Kaunas: Šviesa.
28. Hallachan, D.P., Kauffman, J. M. (2003). *Ypatingieji mokiniai. Specialiojo ugdymo įvadas*. Vilnius: Alma littera.
29. Charles, C. M. (1999). *Pedagoginio tyrimo įvadas*. Vilnius: Alma littera.
30. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Stošiuvienė, K. (1996). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų neišsivysčiusios kalbos ugdymas*. Šiauliai : Šiaulių pedagoginis institutas.
31. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Stošiuvienė, K. (2002). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų neišplėtotos kalbos ugdymas*. Šiauliai.
32. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Pečiulienė, O., Suveizdienė, V. (1997). *Ikimokyklinio amžiaus vaikų žymiai ir vidutiniškai neišsivysčiusios kalbos ugdymas*. Šiauliai.
33. Johansen, B., Rathe, A., L., Rathe, J. (1999). *Vaiko galimybės ir mokykla*. Vilnius: Margi raštai.
34. Jovaiša, L., Vaitkevičius, J. (1989). *Pedagogikos pagrindai 2*. Kaunas: Šviesa.
35. Kaffemanienė, I. (2006). *Negalės ir socialinės gerovės tyrimų metodologiniai aspektai*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
36. Kaffemanienė, I., Burneckienė, I. (2001). *Specialiųjų poreikių vaikų žaidimo gebėjimų ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
37. Kaffemanienė, I., Reseckienė, L., (2008). Ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių kalbos ir komunikacijos sutrikimų, individualizuoto motorikos ir kalbinių gebėjimų ugdymo ypatumai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (18), 140-148.
38. Kalinauskienė, R. (2006). Vaizdų kalba. *Žvirblių takas*, 3, 52. Vilnius: Gimtasis žodis.
39. Kaluinaitė, K. (2006). *Kai kurie vaikų ir vaizdinės plastinės raiškos raidos aspektai*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
40. Kardelis, K. (2005). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Liucilijus.

41. Lapėnienė, A., Linkaitytė, G. (2003). *Vaiko pažinimo gebėjimų plėtra ugdomant daile*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
42. Lowenfeld, V., Brittain, W. L. (1964). *Creative and Mental Growth*. (nepublikuotas vertimo rankraštis).
43. Maslow, H. (2006). *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
44. Matonis, V. (2000). *Meninis ugdymas nūdienėje kultūroje*. Šiuolaikinės meninio ugdymo koncepcijos. Vilnius: LRŠMM leidybos centras.
45. Mazolevskienė, A. (2003). *Dvikalbių vaikų lietuvių kalbos mokėjimo ypatumai*. Mano vaikai: priešmokyklinio vaiko ugdymas. Kaunas: Šviesa.
46. Muchina, V. (1988). *Vaiko psichologija*. Kaunas: Šviesa.
47. Nefaitė, L. (2012). Vaiko meninė saviraiška logopedo kabinete. *Žvirblių takas*, 2, 45. Vilnius: Gimtasis žodis.
48. Palačionienė, L. (2003). Kalbos sutrikimų turintis vaikas. O. Monkevičienė (Sud.). *Mano vaikai*, 156 – 159. Kaunas: Šviesa.
49. Petrulytė, J. (2003). *Kalbos raida ir sutrikimai. Patarimai tėvams ir specialistams*. Vilnius.
50. Piaget, J. (2002). *Vaiko kalba ir mąstymas*. Vilnius: Aidai.
51. Pocienė, J. S. (2010). *Ikimokyklinis ugdymas: raida, pedagoginės sistemos*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
52. Rimkutė, E. (2008). *Mano knyga – vaikas. A. Šidlauskaitės gyvenimo ir psichologinės pedagoginės praktikos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
53. Rogers, C. R. (2005). *Apie tapimą asmeniu. Psichoterapeuto požiūris į psichoterapiją*. Vilnius: Via Recta.
54. Rvachew, S. (2010). *Language development and literacy. How important is it?* <http://www.child-encyclopedia.com/en-ca/language-development-literacy/howimportant-is-it.html> (žiūrėta 2014-03-07).
55. Shaffer, D., R., Kipp, K. (2007). *Developmental Psychology. Childhood and adolescence*. Belmont, Calif. : Thomson.
56. Tamulienė, V. (2002). *Dailės specialioji didaktika*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
57. Unčiūrys, J. (1988). *Vaikų kalbos trūkumai ir jų šalinimas*. Kaunas: Šviesa.
58. Urbutis, V. (1978). *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
59. *Vaikų darželių programa /eksperimentinė/*. (1991). Vilnius: LR Kultūros ir švietimo ministerijos leidybos centras.

60. Vaitkevičienė, A. (2005). Sutrikusio intelekto jaunuolių dailinio ugdymo metodika: netiesioginis pedagoginis poveikis. Piličiauskas A. (Sud.). *Meninis neįgaliųjų ugdymas. Metodikos ir terapijos aspektai*, 53 – 54. Vilnius: Kronta.
61. Walsh, K. B. (2001). *Į vaiką orientuotų klasių kūrimas*. Vilnius: Lietus.
62. Winnicott, D. W. (2000). *Vaikas, šeima ir išorinis pasaulis*. Vilnius: Via Recta.
63. Žilienė, D., O. (2008). *Valdorfo pedagogikos sklaida Lietuvoje*. Vilnius: Lietuvos Valdorfo pedagoginio centro leidybos grupė.
64. Žukauskienė, R. (2007). *Raidos psichologija*. Vilnius: Margi raštai.
65. Выготский Л. С. (1982). *Развитие личности и мировоззрения ребенка. Психология личности*. Москва.
66. Выготский, Л. С. (1967). *Воображение и творчество в детском возрасте*. Москва: Просвещение.
67. Выготский, Л. С. (1956). *Избранные психологические исследования*. Москва: Издательство Академий педагогических наук.
68. Глухов, В.П. (2005). *Основы психолингвистики: учеб. Пособие для студентов педвузов*. Москва: АСТ.
69. Киселева В. А.,(2007). *Речевая деятельность детей с ЗПР: своеобразие или нарушение?* Дефектология N. 3.
70. Левина, П. Е. (1975). *Преодоление заикания у дошкольников*. Москва: Педагогика.
71. Ушакова, Т. Н. (2004). *Принципы развития ранней детской речи*. Дефекмология, No 5. Москва.

Erika Orliené

**VOCABULARY ENRICHMENT OF PRE-SCHOOL CHILDREN WITH SPEECH
IMPEDIMENT THROUGH CREATIVE ACTIVITY**

The Bachelor Theses

Summary

In the final Bachelor's degree work the patterns of children's speech development, formation of vocabulary and the concept of speech underdevelopment as well as the impact of creative activity on the enrichment child's vocabulary are analysed.

The aim of the research is to reveal the impact of creative activity on the enrichment of the vocabulary of pre-school age children with speech underdevelopment.

Four five-year-old children with moderate or medium speech underdevelopment have participated in the research. The children have been selected in accordance with the age and speech underdevelopment.

The activity research has been performed in order to find out the possibilities to enrich the vocabulary of children with speech underdevelopment through creative activity. After the investigation of scientific sources, the plan of group workshops has been created, certain themes have been selected and creative group workshops have been organised where the manifestations of linguistic expression inducement have been recorded through various creative activities.

The method of content analysis has been used to analyse the results of linguistic expression inducement in children with speech underdevelopment. The development of each child's vocabulary has been analysed, parts of speech used, their number in oral speech during workshops have been counted also the results obtained in the first and the last workshops have been compared.

The research revealed that the successful enrichment of children's vocabulary and the solution of the problems of linguistic expression is possible in specially-organised environment performing different activities and inducing intercommunication and cooperation. In creative group workshops the vocabulary enrichment of the investigated is more expressive when the conditions for asking, telling about one's art work, answer to the questions of a pedagogue, other children, listen to other children's stories and to spontaneously express one's thoughts are created.

After carrying out the research and the analysis of the results it is possible to claim that the vocabulary enrichment of children with speech underdevelopment though various creative activities is effective.